

BOCCACCIO

DANTE ÉLETE

Fordította Füsi József

TARTALOM

1. ELŐHANG
2. DANTE HAZÁJA ÉS ŐSEI
3. DANTE TANULMÁNYAI
4. DANTE TANULMÁNYAIBAN VALÓ AKADÁLYOZTATÁSA
5. SZERELME BEATRICE IRÁNT
6. DANTE FÁJDALMA BEATRICE HALÁLA MIATT
7. MEGEMLÉKEZÉS HÁZASSÁGÁRÓL
8. DANTE KÖZÉLETI SZEREPLÉSÉNEK FÉNYEI ÉS ÁRNYAI
9. DANTE ÉS A PÁRTHARCOK
10. MÉLTATLANKODÁS AZ IGAZSÁGTALAN SZÁMŰZETÉSI VÉGGZÉS FELETT
11. A SZÁMŰZÖTT KÖLTŐ ÉLETE VII. HENRIK CSÁSZÁR ITÁLIÁBA ÉRKEZÉSÉIG
12. DANTE, GUIDO NOVELLO DA POLENTA VENDÉGE
13. ÁLLHATATOSSÁGA A MUNKÁBAN
14. KIVÁLÓSÁGA AZ OLASZ NYELVŰ KÖLTÉSZETBEN. - HALÁLA
15. TEMETÉSE ÉS A GYÁSZTISZTESSÉG
16. KÖLTŐK VERSENGÉSE DANTE SÍRFELIRATÁNAK ELKÉSZÍTÉSÉÉRT
17. A SÍRFELIRAT
18. MEGROVÁS A FIRENZEIEK CÍMÉRE
19. RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS
20. DANTE KÜLSŐ MEGJELENÉSE ÉS SZOKÁSAI
21. KITÉRÉS A KÖLTÉSZET EREDETÉRE
22. A KÖLTÉSZET VÉDELME
23. A KÖLTŐKNEK ADOMÁNYOZOTT BABÉRKOSZORÚRÓL
24. E SZOKÁS EREDETÉRŐL
25. DANTE JELLEME
26. DANTE MŰVEIRŐL
27. ÖSSZEFOGLALÁS
28. MÉG EGYSZER DANTE ÉDESANYJA ÁLMÁRÓL
29. AZ ÁLOM MAGYARÁZATA
30. BÚCSÚTANULSÁG

1. ELŐHANG

Solon, akinek kebelét az isteni bölcsesség emberi templomának tartották, s akinek szentséges törvényei még ma is a régi népek igazságérzetének ékes tanúbizonyságai, úgy mondják, nemegyszer hangoztatta, hogy a köztársaságok is, éppúgy mint az emberek, két lábon állnak és járnak; továbbá érett megfontolással állította, hogy a jobb láb az, amely semminémű vétket nem hagy megtorlatlan, a bal pedig az, amely minden jócselekedetet megjutalmaz; de hozzáfűzte még, hogy ha a két fentebb említett dolog közül bármelyik is, akár vétkes bűn, akár felelőtlen könnyelműség folytán, vagy mert nem fordítottak rá elegendő gondot, csorbát szenvedne, akkor a köztársaság sántikálni kényszerül: ha pedig szerencsétlenségében mindkét dologban vétene, és ebben szinte bizonyos volt, nincs rá semmi mód, hogy valaha is talpra álljon.

Meg is szívlelvén tehát az éppen annyira kiváló, mint régi népek e dicséretre méltó és nyilvánvalóan igaz, bölcs mondást, jeles férfiaknak emlékét egyszer-egyszer márványszoborral, gyakran pompázatos síremléssel, vagy éppen diadalívvel, másszor meg babérkoszorúval örökítették meg életükben szerzett érdemeikért; hogy ellenkező esetben a vétkeseket minő büntetéssel sújtották, arról most nem tartom fontosnak szólni. E jutalmazások és büntetések árán növekedett oly hatalmassá valaha Asszíria, Macedónia és legutóbb a Római Birodalom, hogy határaik a földkerekség végére nyúltak, hírük pedig a csillagokat ostromolta. E fenséges példák nyomdokát a jelenvaló világ, s különösen az én Firenzém lakosai, nemcsak hogy helytelenül követik, hanem egészen el is rugaszkodtak tőle, mert nálunk az erény minden jutalmát a nagyravágyás keríti meg magának. Mert ahogy én, ugyanúgy mindenki más is, aki csak józan szemmel vizsgálja a dolgokat, szívének nem kis bánatával kénytelen látni, hogy a vezető helyekre, a magas hivatalokra gonosz és fonák erkölcsű férfiak emeltetnek, a jókat pedig elűzik, elnyomják és megalázzák. Hogy eme dolgoknak minő véget tartogat az Isten ítélete, lássák majd azok, akik e hajó kormányrúdját igazgatják: mivelhogy, mi az alacsony tömeg a szerencse hullámain sodortatunk, ám e bűnnek részesei nem vagyunk. És hogy a fent említett dolgok mennyire nyilvánvalóan igazak, vagyis hogy e városban a háládatlanság mily végtelen, és mily bőkezű az érdemteleneknek osztogatott bocsánat, továbbá, hogy legalább némely hibáinkról a fátylat fellebbentsem és bebizonyítsam, amit fentebb szándékoztam megértetni, elég legyen egyetlen (és nem is kicsiny és csekély) dolgot említenem: az igen kiváló férfiúnak, Dante Alighierinak számkivetését. Hogy mit érdemelt volna ő, aki a város régi és nem is alacsony rendű szülőktől származó polgára, erényeiért, tudományáért és érdemes cselekedeteiért, nagyon is megmutatják és a jövőben még inkább meg fogják mutatni az általa véghezvitt dolgok; ezek, ha igazságos köztársaságban történtek volna, semmi kétség, örökbecsű érdemeket szereztek volna neki.

Ó, gyalázatos gondolat, ó, tisztességtelen tett, ó, nyomorúságos példa, a majdan elkövetkezendő romlás nyilvánvaló bizonyítéka! Ahelyett, hogy érdemeit számba vették volna, igaztalanul és tajtékzó dühvel megbélyegezték, örökre száműzték, megfosztották atyai örökétől, és ha szerét ejthették volna, tündöklő hírét is bemocskolták volna hamis rágalmakkal. E gyalázat élő bizonyossága menekvő bolyongásának még mindig friss nyoma; csontjai idegen földben nyugosznak, ivadécai szétszórva idegenek házában! Ha a firenzeiek minden más gyalogsága megbukhatna az Isten szeme előtt, ki mindeneket lát, vajon ez az egy nem lenne-e elég, hogy haragját magukra vonják? Bizonyára igen. Aki pedig ellenkező véleményre ragadtatná el magát, úgy ítélem, jobb ha tisztességben marad és hallgat, mert ha jól megvizsgáljuk a dolgokat, azt látjuk, hogy a jelenvaló világ, nemcsak hogy letért amaz előbbinek ösvényéről, melyet fentebb említek, hanem egyenesen ellenkező irányba fordította lépteit. Ezért nagyon is

nyilvánvaló, hogyha mi és mindazok, kik hozzánk hasonló módon élnek, s Solon fent említett bölcsessége ellenére mégsem estünk el és talpon állunk, ennek oka semmi más nem lehet, hacsak az nem, hogy a dolgok természete a hosszú gyakorlat során megváltozott, amint afféle változásoknak gyakran tanúi is vagyunk, vagy egy különös csoda, mivel az Isten valaminő múltbéli érdemünkért minden emberi mesterkedés ellenére is megkegyelmezett nekünk, vagy pedig az ő türelme, mely még nem szűnt meg hálánkat várni; de ha ez sokáig késlekednék, senki ne kételkedjék, hogy emiatti haragja, mely lassú léptekkel közeleg a bosszúállás felé, majd annál nagyobb kínszenvedést tartogat számunkra, mert a késlekedésért is teljes mértékben bűnhődnünk kell. Tehát éppen mert látjuk, hogy a rossz cselekedetek még megtorlatlanok, nemcsak kerülnünk kell őket, hanem jócselekedeteinkkel törekednünk kell kijavításukra; jól tudván pedig, hogy ugyanannak a városnak, amelynek Dante Alighieri érdemeit, nemességét és erényét tekintve a legnagyobb fia, bármily kicsiny polgára vagyok én is, és néki mint minden más polgártársam, a városnak szerzett tisztességes érdemeiért el vagyok kötelezve, és bár ily nagy vállalkozásra én magam elegendő nem vagyok, már csak tehetségem csekélysége okán sem, mégis, amit a városnak kellett volna megcselekednie iránta illő és méltó módon, de nem cselekedte meg, én igyekszem majd végbevinni. Éspedig nem azáltal, hogy szobrot vagy díszes síremléket állíttatok emlékére, amely szokás, sajnos, nem divik már nálunk, és amelyre eszközeim sem elégségesek, hanem az ilyen nagy vállalkozáshoz képest bizony szerény írással. Ám ezzel, mivel módomban van rá, élni is fogok, nehogy az idegen nemzetek - többé vagy kevésbé jogosan - azt mondhassák: saját hazája hálátlan volt ily nagy költője iránt. És nagyon egyszerű s könnyed módon fogok írni, minthogy a fentebb stílussal nem vág össze a tehetségem, és a mi firenzei köznyelvünkön, mivel nem kívánok eltérni attól a nyelvezettől, amelyen ő írta munkáinak nagyobb részét; megemlékezem mindarról, amit ő tisztessen elhallgatott: előkelő és nemesi származásáról, életéről, tanulmányairól és szokásairól, azután összefoglalom az általa megírt műveket, melyek oly nagy hírt szereztek neki az utókor előtt, hogy talán az én írásom inkább árnyék mint fény lesz rajta. De mivel ez nem szándékom és nem is szeretném, hogy így történjék, és bár mindig is örülök, ha egy nálam bölcsőbb és tudósabb valaki akár ebben, akár más munkámban kijavít, ott ahol én helytelenül szóltam, alázatosan kérem Azt, aki őt a látomások oly magaslatára emelte, amilyenén most őt tudván tudjuk, hogy gyámolítson jelen munkámban, igazgassa elmémet és vezesse gyöngye kezemet, hogy most ne tévedjek.

2. DANTE HAZÁJA ÉS ŐSEI

Fiorenza a többi más itáliai városok között a legnemesebb, s már ahogy az antik feljegyzések tanúsítják, de meg amint a mai közvélemény is ragaszkodik hozzá, a régi rómaiaktól alapítatott; az idő múltával egyre növekedett, népességében, és híres emberekben gyarapodott, úgyhogy lassanként messze a vidéken nemcsak mint város volt jelentős, de mint hatalom is érezte erejét. De aztán, hogy, hogy nem, sorsa megváltozott; visszájára fordult szerencséje, az ellenkedő ég miatt-e, vagy talán éppen mert megérdemelte, nem tudni; csak annyit tudunk bizonyosan, hogy nem sok évszázad múltán Attila, ez a csaknem egész Itáliát feldúló vérszomjas vandál király, miután a város ama polgárait, akik nemesi származásukkal, vagy más, a történelem folyamán szerzett érdemükkel kitűntek, mind vagy legnagyobb részt megölte és szerteüzte, magát a várost hamuba és romba döntötte. Ebben az állapotban, úgy becsülik, több mint háromszáz évig maradt meg. Ez idő után, a Római Birodalom székhelye nem minden ok nélkül Görögországból Galliába helyeztetvén át, a császári méltóságra Nagy Károly, a franciák akkori felséges királya emelkedett; e császári lélek, több renden való nehézsége elmúlván, azt hiszem, isteni sugallatra, az elnéptelenedett város újjáépítésére fordította a figyelmét. És ugyanazok által, akiknek ősei hajdanán a várost megalapították, most fallal szűkre kerítette, és amennyire csak képes volt rá, a régi Róma hasonlatosságára újjáteremtette és benépesítette; valamint összegyűjtvén, visszatelepítette falai közé azt a kevés maradékot is, akiket az elűzött hajdani lakosok ivadéakai közül még megtalált.

Az új lakosok között, talán éppen az újjáépítés megszervezője, ki a házak és az utcák helyét kiszabta és a megtelepedett népnek igen hasznos törvényeket hozott, volt egy igen nemes ifjú, aki mint a híre járja, Rómából származott oda a Frangiapanik nemzetségéből, és mindenki Eliseónak hívta; ez az ifjú, talán mert minden szükséges dolgát a városba költöztekor magával hozta, ami egy új élet kezdetén elengedhetetlen, vagy az általa újjarendezett város iránti szerelmében, vagy azért, mert nagyon is tetszett neki a gyönyörű környék, amelyről tüstént megsejtette, hogy az ég kegyes lesz hozzá, vagy valaminő más okból a város örökös polgára lett, és a fiaknak s utódoknak nem kevés és épp így nem kevésbé dicsérendő nemzedékeit hagyta maga után, kik az őseiktől öröklődött nevezetet elhagyván, annak nevét vették fel, aki e városban az ő törzsüket megalapította, s ilyképp valamennyien Eliseinek neveztettek. Ezek közül, amint telt-múlt az idő és a nemzedékek végtelen sorban egymásba fonódtak, többek között született és élt egy lovag, mind fegyverére, mind bátorságára nézve igen tekintélyes és kiváló, kinek neve Cacciaguida volt; e férfiúnak fiatal korában szülei akaratából egy a ferrarai Aldighieri családból született zsenge lány adatott feleségül, aki szépségeért, jó erkölcsiért valamint nemes eredetért igen nagy tiszteletben állott, és akivel hosszú évekig élt s több fiat nemzett. Az egyik fiában, bár a többi annak a rendje-módja szerint már el volt nevezve, mivel, mint tapasztaljuk, az asszonyoknak gyakran kedve telik az ilyesmiben, úgy tetszett neki, hogy felelevenítse az ő őseinek a nevét, és elnevezte Aldighierinak; minthogy aztán később a névből a *d* hang kikopott, maradt *Alighieri*. E férfiú kiválósága volt azután annak az oka, hogy azok, akik tőle származtak végleg elhagyták az Elisei nevet, és Alighierinak nevezték magukat; ez a szokás meg is maradt mind a mai napig. Ettől a férfiútól több-több fiú, unoka és unokáknak fiai származtak, majd második Frigyes császár uralkodása alatt született egy, kinek neve volt Alighieri, s aki inkább születendő fiának, semmint magának köszönhetette, hogy a hír szárnyára kapta; ennek felesége, áldott állapotában, nem messze már a szülés idejétől, álmodt, és megtudta, hogy minő gyümölcsöt hordoz a méhében; ám akkor még az anya ezt kellőleg fel nem foghatta, sem pedig más, de most már, hogy mi lett belőle, mindenki előtt a napnál is világosabb.

Ez a kedves asszony mintha álmában egy nagyon magas babérfa tövében állott volna, zöld rét közepében, egy kristálytisza forrás mellett, és itt szült egy fiúgyermeket, ki igen hamar, csak a babérfáról hulló bogyókkal táplálkozván és a tiszta vizű forrásból oltván szomját, felcseperedett, pásztor lett belőle, s mintha mindenképpen azon törte volna magát, hogy a babérfa lombját, melynek gyümölcséből úgy felgyarapodott, a maga erejéből érje el; s ahogy ácsingózott érte, úgy tetszett az asszonynak, mintha elesett volna, s hogy felállott, nem is ember volt immár, hanem páva. S ezen az asszony úgy elcsodálkozott, hogy felriadt álmából; nem sok idő telt el, hogy a szülés szükséges ideje elérkezett, és egy fiúgyermeket szült, akit közös akarattal az atyával, Danténak neveztek el: és méltán, sőt legméltóbban, mint ahogy azt a jövő megmutatta, mikor e nevet teljes mértékben igazolta.

Ez volt az a Dante, kiről e jelen emlékezés szól; ez volt az a Dante, akit a mi századainknak az Isten különös kegyelme megadott; ez volt az a Dante, aki az Itáliából száműzött műzsák visszatérésének az útját elsőként egyengette. Általa bizonyosodott meg a firenzei köznyelv világossága és erőssége, minden szépsége általa nyert regulás-verses formát, s elmondhatjuk, méltán, hogy általa támadott fel új életre a halott poézis: mindezen dolgok, ha lelkiismeretes vizsgálat alá bocsátjuk őket, azt bizonyítják, hogy nem is lehetett más név méltóbb hozzá, mint ahogy nevezték, *Dante*.

3. DANTE TANULMÁNYAI

Született pedig Itáliának ez az egyedül való tündöklő csillaga a mi városunkban, mikor a Római Birodalom trónja a már említett Frigyes halálán üresen maradt, a világmindenség királya üdvöztető megtestesülésének MCCLXV évében, Orbán pápasága alatt, ki negyedik volt e néven szent Péter székén; az atyai házban nagyon örvendetes szerencsében fogadtatott, már úgy értem, örvendetes az akkor folydogáló világhoz képest. Amely szerencsés hajlandóság, hogy milyen is volt, mellőzve a hosszabb okfejtést a gyermekkora idejéről, amelyben pedig számtalan jele villant meg tehetsége majdani dicsőségének, csak annyit mondok, hogy serdülő kora kezdetétől, miután már a betűvetés és olvasás első elemei szívébe vésődtek, a mostani nemes ifjak szokása szerint, nem ifjonti kurafiságra és henyélésre adta fejét, már az anyja ölében elpuhulva, hanem egész fiatalkorát, a maga hazájában megmaradva, szüntelen buzgalomban a szabad művészetek tanulmányozására fordította, s bennök csodálatra méltó jártasságra tett szert. És az évekkel együtt növekedvén, lélekben és tehetségben, nem a hasznos hajtó tudományokat művelte, melyekre általánosan tör manapság mindenki, hanem az örök hír valami eléggé nem dicsérhető vágyától űzve, megvetett minden mulandó gazdagságot, és szabad elhatározásából a költői képzetek teljes ismeretére s ezek művészi felhasználásának gyakorlatára szentelte minden idejét. Amely gyakorlatban aztán meghitt barátjává lett Vergiliusnak, Horatiusnak, Ovidiusnak, Statiusnak és minden más híres költőnek; mert nemcsak az volt szívének kedves gondja, hogy megismerkedjék velük, hanem hangosan szavalva, utánozni is iparkodott őket, ahogy a munkáiból is kitűnik, melyekről majd annak idején még szót ejtünk. És tapasztalván, hogy a költői művek nem afféle üres és egyszerű mesék vagy csudák, miként sok ostoba véli, hanem külső burkuk alatt a történeti és bölcséleti igazságok édességes gyümölcseit rejtik, amelyek híján, tehát a történelem az erkölcsstan és a bölcsélet nélkül a költői törekvések nem lehetnek teljesek, idejét arányosan megosztva, a történelmet egymaga, a bölcséletet pedig más-más tudós mellett, nem kis fáradsággal s nem rövid idő alatt igyekezett elsajátítani. És megbűvölve az ég által elrejtett dolgok megismerésének édességétől, semmi más kedvesebbet nem talált az életben, mint ezt, és ezért minden egyéb időleges gondját-baját lerázva magáról, csak ennek az egynek élt. És hogy a filozófiának semmi része előtte ismeretlen ne maradjon, a teológia legmélyebb rejtekeibe merült el éles elméjével. S nem is volt e törekvéséről messzire az eredmény, mert nem törődve sem hideggel, sem meleggel, éjjelezéssel és koplalással, sem más effajta testi kénytelenséggel, szakadatlan tanulmányai során eljutott az istenség mibenlétének és a végső okoknak olyan ismeretére, amire az emberi elme itt a földön egyáltalán csak képes. És amint különböző időszakokban különböző tudományokat magányos tanulással sajátított el, ugyanúgy más-más tanulmányait különféle tudósok keze alatt végezte el.

Tanulmányait, mint említettük, hazájában kezdte volt meg, majd innen Bolognába ment, elméje táplálékának termékenyebb földjére; az öregkor küszöbén Párizsban is megfordult, ahol több ízben is vitába szállt a tudósokkal és oly dicsőséggel ragyogtatta meg elméjének fényét, hogy akik hallották, ma is csodálattal említik a nevét. Ennyi és ily sok fáradalommal megszerzett tudománya miatt nem érdemetlen érte a megtiszteltetés, hogy míg élt, voltak, kik mindig költőnek, mások filozófusnak, s megint mások teológusnak nevezték.

De mivel a győzelem annál nagyobb dicsőség a győztesre nézve, minél nagyobb volt a legyőzött ereje, úgy ítélem, helyénvaló megmutatnom, mily hányattatott és viharzó tengeren, a sors szeszélyétől ide s tova vettelve, gyűrte le a tajtékzó hullámokat s az ellenséges szeleket, míg az említett, méltósággal ragyogó címek üdvöt adó révébe ért.

4. DANTE TANULMÁNYAIBAN VALÓ AKADÁLYOZTATÁSA

Magányt, a léleknek minden fölös izgalomtól mentes nyugalmát, szinte az önkéntes remeteséget kívánják meg a szellemi tanulmányok, ám különösképpen azok, melyekben a vizsgálódó észnek oly nagy része van, a mi Danténk pedig épp az ilyenekben merült el, amint már említettük is, a legnagyobb kedvvel és teljesen. De ahelyett, hogy ez a nyugalom és csöndesség valaha is osztályrésze lett volna, Dantét, kora ifjúságától kezdve majdnem halála napjáig az érzéki szerelem vad és leküzdhetetlen szenvedélye gyötörte; felesége is volt, családi és közéleti gondok üldözték, száműzetés és szegénység volt osztályrésze; elhanyagolván most az aprólékosabbakat, melyek úgyis ez említett kényszerűségekből erednek: ezeket, annál is inkább hogy kitűnjék, mily súlyosak, úgy vélem, méltányos tüzetesebben megmagyaráznom.

5. SZERELME BEATRICE IRÁNT

Azon az évadon, amikor az ég szelíd és harmatos lehelete díszes köntösbe öltözteti a földet, és a harsogó zöld lombok közé kevert ezerszínű virágok pompájával mosolyt varázsol az arcára, szokás volt városunkban, hogy a férfiak is meg az asszonyok is, ki-ki külön-külön, a maga társaságában, kerületenként, megülje ezt az ünnepet; ez okból történt, hogy a többi ünneplő között Folco Portinari, aki ebben az időben polgártársai előtt igen tiszteletreméltó férfiú hírében állott, május havának első napján a legközelebbi szomszédjait a maga házában ünnepségre hívta össze: közöttük a már említett Alighierit is, akit, ahogy a kisgyermek az atyjukat, s különösen az ünneplő helyekre követni szoktak, Dante is, aki még a kilencedik évét sem töltötte be, elkísért. És itt elvegyülve a hasonlókorú kis társai közé, kik között kisfiúk és kisleánykák egyaránt nagy számban voltak az ünneplő házában, miután az első fogásokat felszolgálták, ahogy kicsiny korától kitelt, gyerekes, de illő módon, a többivel együtt játszott.

Ott forgolódott a gyermekek e kisdéd csapatjában a fent nevezett Folcónak egy leánykája is, kinek Bice volt a neve (bár az atyja őt mindig is eredeti, teljes nevén Beatricének szólította), korára talán úgy nyolcesztendő, lányosságában csupa búbáj és kellem, minden mozdulatában kecses és tetszetős, modorában és szavaiban meg sokkal komolyabb és illedelmesebb, semmint gyöngye korától ezt elvárni lehetett volna; ezenfelül arcának vonásai is finomak, oly tökéletesen szabályosak voltak, sugárzó szépségén annyi szende báj ömlött el, hogy többen valószínűsítő kis angyalkát láttak benne. Ez a leányka tehát, amint lefestettem, de talán még ennél is sokkal szebben, azon az ünnepségen tűnt fel, nem hiszem, hogy első ízben, de mindenesetre a maga szerelemre készítő varázsában először a mi Danténk figyelmes tekintetének, úgyhogy bár gyermek volt, a tündéri képet oly nagy szenvedéllyel zárta szívébe, hogy attól a naptól kezdve, míg élt, soha onnét ki nem szállt többé. Már most, hogy ez igazában mint is történt, senki sem tudhatja; de talán testi és lelki alkatuknak rokonsága, vagy az égből sugárzó erő, ami itt közreműködött, vagy talán ahogy nemegyszer tapasztaljuk ilyen ünnepségeken, a zene lágy hangjai, az általános jókedv, mikor a fűszeres ételek és finom borok még az érettebb férfiak szívét is, nemhogy a fiatalabbakét, felpezsdítik, és úgy elvarázsolják őket, hogy könnyű lélekkel rabjává lesznek annak, ami megtetszik nekik, mondom, tudni nem lehet, csak annyi bizonyos, hogy eredménye ez lett, vagyis hogy Dante gyermekkorában szegődött a leghevesebb szerelem szolgájává.

Mellőzvéen most a gyermekkorral járó apróbb-cseprőbb bajokat, csak annyit mondom, hogy évei számával megszorodtak szerelme lángjai is, úgyannyira, hogy semmi sem volt néki öröm, pihenés vagy épülés, csak ha őt láthatta. Miért is, elvetván minden egyéb gondját, buzgón és soha nem lankadva ment mindenhová, ahol csak látni remélte, mintha az ő arcának és szemének újra s újra való látása volna egyetlen java s boldog vigasza.

Ó, a szerelmesek esztelen ítélkezése! Ki más, mint ők, gondolnák, hogy minél több rőzsét szór reája, lángja szerelmének annál kisebb lészen? Hogy mennyi és minő volt gondolata, gondja, sóhaja és könnye meg más egyéb súlyos megpróbáltatása később, mit haladottabb korában ezért a szerelméért elszenvedett, ő maga is részben megírta és feltárta *La Vita Nuova*-jában, éppen ezért nincs gondom rá, hogy bővebben elbeszéljem. Csupán egyvalamit nem akarok említetlenül hagyni, ami ki is derül írásából s azok elbeszéléseiből, akik előtt ismeretes volt az ő lángolása, azt ugyanis, hogy ez a szerelem igen tisztos volt, és soha egy pillantás, egy szó, egy mozdulat, vagy éppen valaminő kéjvágyó megkívánás meg nem zavarta, sem őbenne, sem abban, kit szeretett: nem kis csodájára a jelenvaló világnak, amelyből eltűnt minden tisztességes öröm, s ahhoz van szokva, hogy elébb birtokolja azt, mi bujaságának ingere, mintsem

megfontolná, hogy valóban szereti-e, úgyhogy csodák csodája, valami igen ritka tünemény, ha valaki másképpen szeret. Ha ily nagy volt e szerelem, s oly hosszú ideig megfosztotta őt a rendes táplálkozástól, álmától és minden egyéb nyugalmtól, akkor elgondolhatjuk: ugyanígy szent tanulmányaival és önnön szellemével is mennyire szembe kellett hogy fordítsa őt. Bizonyára nem kevéssé; ámbár többen is azon a nézeten vannak, hogy éppen ez a szerelem volt szelleme ösztönzője; érvüket pedig azokból a dolgokból merítik, melyeket ő a firenzeiek nyelvjárásában és versekbe szedve, a szeretett nő dicséretére írt meg, és pedig azért, hogy egykori lángolását és szerelme emlékeit megörökítse; én bizony ezt a nézetet nem helyeslehetem, hacsak nem akarom azt állítani, hogy a felékesített beszéd minden tudomány legfelsőbb foka; ami pedig nem igaz.

6. DANTE FÁJDALMA BEATRICE HALÁLA MIATT

Ahogy mindenki nyilvánvalóan tudhatja, semmi sem maradandó ezen a világon; ha van valami, ami könnyen változik, a mi életünk az. A kelleténél egy kissé több hideg vagy meleg, ami megcsap bennünket (nem is szólva a többi esetleges és lehetséges bajokról), a létből a nemlébe könnyűszerrel billent át bennünket; ez ellen sem az egyéni báj, sem a gazdagság, sem a fiatalság, sem pedig egyéb világi méltóság nem ad kiváltságot: e közös törvény könyörtelenségét előbb kellett Danténak más halálán, mint a saját magáén megpróbálnia. Akarta ugyanis az, kinek minden hatalom birtokában van, hogy a szépséges Beatrice, még nem is egészen a huszonnegyedik esztendejének alkonyán, itt hagyván e világi élet minden nyomorúságát, elmenjen abba a dicsőségbe, melyet földi érdemei készítettek elő neki. Távozáskor Dante úgy megrendült, oly nagy s könnyhullató bánatba borult, hogy sokan a szerettei, rokonai és barátjai közül már-már azt hitték, hogy szüntelen való siralmainak csak halála vethet véget: s úgy vélték, hogy ennek hamarosan áldozatul esik, mert semmilyen enyhületet sugalló és vigasztaló szóra nem hajlott. Nappalai az éjszakákkal és az éjszakái a nappalokkal folytak össze, amikor is egyetlen órát sem töltött el jajgatás, sóhajtozás és könnyeinek bőséges hullatása nélkül; s már két szeme kiapadhatatlan forrásnak látszott, úgyhogy mindenki csodálkozott, honnan árad belőle ez a szüntelenül sok könny, hogy sírását táplálja. De amint sokszor tapasztaljuk, hogy a megszokás a fájdalmakat is elviselhetővé enyhíti és hasonlóképpen, az idő múlásában minden dolog meghalványodik és végleg elenyész, Dantéval is megtörtént, hogy néhány hónap teltén meg tudta állani, ne sírjon, mikor Beatrice halálára gondol; s mind jobban magára eszmélő ítéllettel, midőn koronként fájdalom a józan észnek helyet engedett, belenyugodott, hogy a könnyek és a sóhajtozás, sem pedig semmi más ezen a világon a nőt, kit elveszített, fel nem támaszthatja s vissza nem adhatja néki; ily módon egyre növekvő türelemmel erősítette meg magát, hogy elviselje a gondolatot: Beatrice látásától itt e földön örökre megfosztatott; nem sokkal azután, hogy könnyei elapadtak, s sóhajai is lassan megfogyatkoztak, mégpedig úgy, hogy többé vissza sem tértek.

A sok könnyezés és a fájdalom, ami a szívében égett, de meg mert semmi gondja sem volt magára, úgy megváltoztatta külsejében, hogy valóságos vad és torzonborz embert látott, ki ránézett, sovány lett, szakállas és egészen más, mint aminő azelőtt szokott volt lenni; mégpedig annyira, hogy külsője, nemhogy a barátaiban, de bárkiben is, aki csak meglátta, önkéntelen részvétet keltett iránta; úgyhogy amíg ez a siralmas élete tartott, nem is igen mutatkozott mások, mint barátai előtt.

Ez a szánakozó részvét és a még rosszabbtól való aggodalom készítette a szüleit, hogy mindig mellette álljanak és megnyugvásáért legyenek; akik is, mikor látták, hogy siránkozásai valamelyest alábbhagytak és észrevették, hogy az önmardosó sóhajtozás megfáradott mellében valamennyire felenged, oly hosszú időn át elvesztegetett vigasztaló szavakkal ismét buzdítani kezdték a boldogtalant. Ő pedig, ahogyan mind ez ideig konokul becsukta fülét a vigasztaló szavaknak, lassacskán nemcsak hogy megnyitotta, hanem szívesen is meghallgatta, amit neki lelki és testi épülésére ajánlgattak. Mikor ezt látták a szülei, összeültek, meghányták-vetették a dolgot, és hogy ne csak a fájdalom karjaiból szakítsák ki, hanem a vidámságba elragadják, úgy határoztak, hogy megházasítják; mert úgy gondolkodtak, hogy amiként az elvesztett nő oka volt szomorúságának, ugyanúgy ez a frissen került majd öröme leend. És találtak is egy fiatal nőt, aki az ő állapotához jószerént illett, s akkor azokkal az érvekkel, melyek leginkább eredményeseknek látszottak nekik, előhozakodtak szándékukkal a fiuk előtt. De hogy én itt apróbb részletekkel ne bíbelődjem, csak annyit mondok, hogy bizony hosszú huzavona után, s nem is kevés kísérletezésbe kapva újra meg újra, rábeszélésüket siker követte: és megnősült.

7. MEGEMLÉKEZÉS HÁZASSÁGÁRÓL

Ó, elvakult elmék, ó, sötét értelme és hiú okoskodása annyi halandó embernek, mily sok dologban éppen ellenkező az eredmény, mint amit elérni szándékokban volt, és bizony a legtöbb esetben ám! Vajon ki volna bolond valakit Itália enyhe ege alól Líbia perzselő fövenytengerére vinni, hogy felüdüljön, vagy pedig ciprus szigetéről hogy felmelegedjék, a rhodopei hegyek ködös árnyai alá? Miféle orvosnak jutna eszébe a sorvasztó lázat tűzzel avagy a csontok velejébe dermedt hideglelést jéggel vagy hóval üzni el? Bizonyára senki másnak, csak annak, ki azt hiszi, hogy újdonsült feleséggel a szerelmi gyötrelmeket enyhíteni lehet. Akik így látják jónak, nem ismerik a szerelem természetét, s nem tudják, hogy minden újabb szenvedély csak növeli a régit. Hasztalan nyújtanak segítő kezet néki, hiába rázzák fel tanácsaikkal, ha szívében úgy meggyökeredett az, kit régóta szeretett. Nem is szólva arról, hogy amiként kezdetben minden kis meggyőzés és ellenkedés üdvös és hasznos, ugyanúgy később ezeknek makacsabb fajtája nagyon gyakran káros. De szükséges, hogy visszatérjek tárgyamra és e helyt megengedjem, hogy vannak dolgok, mik a szerelmi emésztődést elfeledtetik.

De hát mit tett értem, aki hogy egy nyomasztó gondtól megszabadítson, ezerszer is nagyobb más és kellemetlenebb kölöncöt vet a nyakamba? Istenemre, semmi egyebet, mint hogy a bajnak hegyibe, amit nekem okozott, visszakívántatja velem azt, amelyből kirántott; sokakat látunk a bajukba így belebonyolódni; ezek, hogy kievickéljenek vagy kimentessék magukat valaminő kínos kátyúból, hát vakon megházasodnak vagy engednek mások házassági buzgalmának; s nem is veszik előbb észre tévedésüket, hogy egyik szerencsétlenségből kijutván ezer olyanabba gabalyodtak bele, míg csak a maguk tapasztalata, amikor már késő a bánat, és visszafordulni nincs mód, ezt nekik bőségesen be nem bizonyítja. Szülei és barátjai megházasították hát Dantét, hogy ne sirassa már Beatricét: nem tudom, hogy ezért, ha könnye hullása meg is csitult, hiszen már előbb is megcsitulhatott, elcsitult-e szerelmes lángolója; kötve hiszem; de megengedve, hogy csakugyan meghamvadott, most újabb és sokkal keservesebb dolgok vártak reá. Ő, aki megszokta, hogy szent tanulmányaiba elmerülve virrasszon, ahányszor csak kedve kerekedett rá, császárokkal, királyokkal és akárki más kitűnő fejedelmekkel társalogjon, vitatkozzék filozófusokkal és kedvére mulasson szép szavú költői társaságban, és mások bánatát hallgatva, a magáét csitítgassa, most csak akkor időzhet velük, mikor felesége engedi, s az alatt az idő alatt, amit e jeles társaságtól elvon, élete párjának csacska fecsegését kénytelen meghallgatni, amihez, ha nem akarja, hogy bosszúsága még nagyobb legyen, kedve ellenére nemhogy bólogatnia kell, hanem még dicsérnie is. Pedig ő ahhoz volt szokva, hogy valahányszor csak valami alacsony szellemű gyülekezet untatta és ingerelte, házának egy magányos sarkába vonult meg, itt töprenkedvén, hogy kilesse, miféle szellem mozgatja az eget, honnan jó a földi lelkes teremtményeknek az élete, mik a létező dolgok okai; vagy azon törte a fejét, mi a módja és nyitja újfajta, sajátos költői találmányoknak, vagy éppen valamit írt, hogy híre majd a messzi jövőben feltámassza őt a halottak sorából; most nemcsak hogy csendes és meghitt elmélkedéseiből zavarja fel az újdonsült feleség, amikor csak néki jólesik, hanem meg kell barátkoznia a gondolattal, hogy tőle, a társaságától, mely annyira nem alkalmas efféle dolgokhoz, nem akkor szabadulhat meg, amikor bizony nagyon szeretné. Ő bizony megszokta volt, hogy szabadjára nevéssen, sírjon, énekeljen vagy búsuljon aszerint, ahogy jókedve vagy elkeseredése mire nógatta, most azonban ezt nem meri, mert nemcsak a nagyobb dolgairól, hanem a legkisebb sóhajának okáról is számot kell adnia hitvesének, hogy mi indította rá, honnan jó és hová röppen tova, mert vidám nevetéséről azt hiszi, hogy valaki másba szerelmes, ha pedig kedvetlen, bizonyosan őt gyűlöli.

Ó, mily elmondhatatlan gyötrelem ily gyanakvó asszonyállattal együtt élni, társalogni, s a végén megöregedni és meghalni! Nem is szólok már arról az újkeletű s igen terhes gondról, mely ott, ahol még nem szokták meg, ám különösképpen a mi városunkban sorvasztja a férfiembert; vagyis hogy honnan s miből legyen az a sok ruha, sok ékszer, s honnan öregbüljenek a szobák azzal a sok fölösleges apró-cseprő holmival, amikről az asszonyok elhitetik az emberrel, hogy szükséges a jó élethez; avagy miből teljen majd a szolgálókra, a szolgálókra, a dajkákra, a szobalányokra; miből teremtsen elő a lakomát, az adományokat és az ajándékokat az új feleség egész rokonságának, hogy elhiggye: valóban szereti őt a férje; és más efféle dolgok, amikről nem is álmodott, míg szabad ember volt, s most mind itt a nyakán, lehetetlen egy alól is kibújni. Ki kételkednék, hogy felesége, akár szép, akár nem, ne lenne később a szóbeszéd tárgya? Ha az a híre, hogy szép, ki ne hinné tüstént azt, hogy számtalan az imádója, s hogy közülük az egyik csinosságával, a másik nemesi származásával, a harmadik képtelen hízelkedésekkel, a negyedik ajándékokkal s végül az ötödik megvesztegető kedvességgel nem fog-e mindent elkövetni, hogy megostromolja amúgy is ingatag szívét. Akit pedig sokan megkívántak, nagyon nehezen menekül meg legalább egytől, s a női szemérmet csak egyszer kell lábáról lekapni, hogy az asszony becestelen, a férj meg boldogtalan legyen örök életére. Ha pedig szerencsétlenségére csúnya az asszony, akit a házába visz, mitévők legyünk, mikor nyilván azt látjuk, hogy a legszebbjét is igen gyakran és hamarosan megunjuk; mire is lehet ilyenkor gondolni, hacsak arra nem, hogy a férfiak nemcsak a nőt gyűlölik meg, hanem minden olyan helyet, amelyről feltételezhető, hogy az asszony ott van, márpedig az mindig is a kezünk ügyébe esik. Innen ered aztán a kölcsönös harag; és egyetlen vadállat sem kegyetlenebb, sőt még annyira sem kegyetlen, mint a feldühödött feleség; s nem is tud maga felől biztonságban élni az a férfi, ki ráhagyatkozik egy olyan nőre, ki azt hiszi magáról, hogy joggal haragszik; márpedig mind azt hiszi.

Mit mondjak hát a szokásaikról? Ha meg akarnám mutatni, hogy miként és mennyire ellenére van fura modoruk a férfiak békéjének és nyugalmanak, nagyon hosszúra nyúlnék a fejtegetésem: ezért legyen elég, hogy csak egyet említsek, mely mindannyiokban annyira közös. Ők úgy gondolják, hogy jól cselekszenek akkor, ha a példás magaviseletért a leghitványabb cselédet is megtűrik a háznál, és csak ha rossz, akkor küldik el; mármint mivel az asszonyok úgy vélik, hogy amíg jó magaviseletűek, sorsuk semmiben sem különbözik a cselédekétől; úrnői mivoltuk tehát csak akkor lesz nyilvánvaló, hogyha rossz fát téve a tűzre sem jutnak a cselédek sorsára. De mit is taglalgassam itt részletesen, amit úgyis tud mindenki? Úgy ítélem, hogy jobb hallgatni, semmint effajta fecsegéssel megbosszantani a bájos hölgyeket. Ki ne tudná, hogy minden más dolgot kipróbál az ember, mielőtt megvenné, csak a feleséget nem szokás, hogy talán hamarabb el ne menjen tőle a kedve, mint mikor már elvette? Úgy illik tehát, hogy mindenki, aki már elvette, bírja olyanul, amilyet talán ugyan nem akart, de a szerencse kegye szerint jutott néki. És ha a fent mondottam dolgok igazak (amit nagyon is jól tud az, ki tapasztalta őket), elgondolhatjuk, mennyi fájdalmat rejtenek mélyükön a szobák, melyeket kívülről, ha ki rájuk néz, s tekintete nem fúrja át a falakat, a gyönyör kis fészkeinek vél. Egyáltalán nem állítom, hogy ezek a dolgok Dantéval is megestek, amit persze nem tudok, ámbar az igaz, hogy akár ilyesmi, akár más lett légyen is az oka, miután őt egyszer elhagyta, ki néki gyötrelmeinek enyhületére adatott, soha míg élt, fel nem kereste többé, s nem tűrte, hogy valaha is utána menjen; még annak ellenére sem, hogy vele több közös gyermek köteléke fonta volt össze. Ne higgye most már senki, hogy a fentiekkel csak azért példálóztam, mert arra akarok kilyukadni, hogy a férfiak ne házasodjanak; sőt igen is dicsérendő dolognak tartom én ezt, de nem mindenkinek. Hagyják csak a filozófusok a házasodást a hájfejú gazdagoknak, az uraknak és a munkásembereknek, ők pedig töltsék kedvüket a bölcseséggel, mely minden másnál jobb feleség.

8. DANTE KÖZÉLETI SZEREPLÉSÉNEK FÉNYEI ÉS ÁRNYAI

Természete már minden dolognak itt a földön, hogy egyik a másikat maga után vonja. A családi gond kergette Dantét a közgondokba, s ekkor közhivatali hiú tisztségek úgy megkötözték, hogy már azt sem nézte, honnan jön és hová megy, s kantára szarát megeresztve egészen a köz kormányzására adta fejét; és a szerencse itt annyira kedvezett néki, hogy semmilyen követtséget meg nem hallgattak, semmilyennek választ nem adtak, semminő törvényt nem hoztak, egyet sem hatálytalanítottak, békét nem kötöttek, nyílt háborút el nem határoztak, s nemsokára már a legkisebb ügyben sem, mely egy kicsit is fontosabb volt, nélküle, még mielőtt véleményét meg nem mondta, nem döntöttek. Úgy látszott, benne leledzik a köz bizalma, benne fogódzott meg minden remény, s benne volt meg az isteni és emberi dolgok legfőbb summázata. De a legjobb szándékainkat is felforgató s minden emberi állapotra fenekedő szerencse, amiként néhány éven át a kereke tetején dicsőségesen megtartotta, a szép kezdetet annál inkább visszájára fordította, talán mert nagyon is bízott benne az, akit nemrég még magasra emelt.

9. DANTE ÉS A PÁRTHARCOK

Az ő idejében a firenzei polgárság a leggaládabb módon két pártra volt szakadva, s mivel mindegyiküknek működését igen eszes és ügyes vezetők irányították, erős is volt mindkettő; csak hogy közben egyszer az egyik, másszor a másik kerekedett felül úgy, hogy ez már túlcsapott a türelem mértékén. Hogy a köztársaság megosztott testét Dante ismét egyesíthesse, minden tehetségét, minden ügyességét, minden tudományát latra vetette, és bebizonyította bölcsőbb polgártársainak, hogy a nagy dolgok is semmibe mennek egyenetlenkedés árán, a kicsinyeket meg az egyetértés a végtelenségbe növelheti. De mivel látta, hogy hiábavaló minden igyekevése és észrevette, hogy megátalkodott hallgatóinak szíve kemény, mint a kő, e hasztalanságban Isten ítéletét érezte; elébb tehát úgy határozott, hogy otthagy minden közhivatalt és magánosan él tovább, ám később a megízelt dicsőség édessége és a népszerűség vágya visszacsábította, de meg a főbb emberek is marasztották és most azt hitte, hogy ezentúl, feltéve, ha lesz rá elég ideje és módja, sokkal több jót tehet a közért, ha a köz dolgaiban lesz naggyá, mintsem ha magának és magányban él, minden eddigi tevékenységétől teljesen visszavonulva. Ó, hogy mily hatalmas erők rejlenek az emberi kitűnni vágyás ostoba édességében, azt még elképzelni sem tudja az, aki nem próbálta őket; íme, a te varázsodtól, még ez a bölcsélet szent kebelén felnövekedett, táplált és igaz mesterségére igazított, érett férfiú sem tudott vagy nem bírt megszabadulni, akinek pedig a szeme előtt történelmi látomásaiban, sorban a semmiségbe hullottak a hajdani és újabb királyok, sanyarúságra jutottak birodalmak, tartományok, városok, aki látta, hogy mily könnyörtelen csapásokkal sújt a szerencse, pedig soha másra, mint magas és tisztos célokra nem tekintett.

Hatalmába kerítette hát ismét Dantét az a makacs gondolat, hogy a mulandó tisztségek csapásán járjon, és a közhivatalok hiú pompáját keresse; és látván, hogy magamagának nem toborozhat pártot, hogy ennek igazságosságával megdöntse ama másik kettő igazságtalanságát és édességre békítse őket, inkább hát ahhoz csatlakozott, amelyben ítélete szerint több volt a józan ész és az igazság, ám folytonosan és mindenütt csak azon buzgólkodott, ami hazájának és polgártársainak üdvére lehetett. De az emberi jószándék és igyekevése legtöbbször az ég hatalmának martalékává lesz; ha már egyszer a gyűlölködés és az ingerlékeny tettekeszség felbugyogott a lelkekből, még ha minden érthető ok nélkül is, napról napra már csak növekedhetett, úgyhogy a városi polgárság nem kis rettenetétől kísérve többször fegyverre is kaptak azzal az eltökélt szándékkal hogy viszályuknak tűzzel-vassal, de véget vetnek: az eszeveszett düh annyira elvakította őket, hogy nem látták tomboló haragjukban ők maguk is nyomorultul elvesznek. Miután pedig mind a két párt többszörösen kipróbálta az erejét egymáson, úgyhogy mindegyikük váltakozva, egyaránt károkat szenvedett, eljött az idő, hogy a fenyegető balsors titkos végzései kihirdessék végítéletüket; az a hír, mely részben igaz, részben koholt volt, hogy a Dante választotta párt ellenlábasai szinte hihetetlenül ravasz tervet eszeltek ki, és ebben felfegyverzett sokaság ereje támogatja őket, úgy megriasztotta Dante párthíveit és vezetőit, hogy mellőzve minden tanácskozást, minden intézkedést és minden okoskodást, csak arra gondoltak, hogy futással életüket mentsék; s velük egyetemben íme Dante is, egy szempillantás alatt, városa kormányzatának csúcsáról levettetvén porig sújtatott, és még el is üzték onnan. És elűzetése után nem kis időre, miután a csöcselék az elűzöttek házaiba betört, azokat felforgatta és kifosztotta, s mivel a felülkerekedettek, győzelmüktől megittasodva, a maguk képére és ítélete szerint akarták a várost megváltoztatni, az ellenpárt valamennyi vezetőjét, s köztük Dantét is, éspedig nem is úgy mint egyszerű párthívet, hanem mintha a legfőbb lett volna közöttük, örökös száműzésre ítélték, mint a köztársaság főben járó bűnös ellenségeit, ingatlan jószágukat a közvagyon javára kobozták el, vagy éppen maguk a győztesek sajátították ki maguknak.

10. MÉLTATLANKODÁS AZ IGAZSÁGTALAN SZÁMÚZETÉSI VÉGGZÉS FELETT

Ez lett hát Dante jutalma azért a gyöngéd szerelméért, amit hazája iránt tanúsított! Ez lett hát Dante jutalma, amiért városának egyenetlenkedését meg akarta törni! Ez lett hát Dante jutalma, mert minden igyekezetével polgártársainak javán, békéjén és nyugalmán buzgólkodott! Nem nyíltan nyilvánvaló-e tehát, hogy mennyire híján van minden igazságnak a népkegy, és hogy mennyire nem lehet benne bízni! Aki nemrég még a köz bizalmának letéteményese volt, aki felé a város minden lakosának szeretete sugárzott, aki a szegény nép utolsó menedéke volt, most minden törvényes ok nélkül, hiszen a köz érdekét meg nem sértette, ellene semmit nem vétett, hirtelenül kivettetik abból a hírnévből, mely érdemeit annyiszor magasztalta az egekig, és az acsarkodó düh áldozataképpen visszavonhatatlan számkivetésbe taszítatik. Ez volt az a márványszobor, amit érdemeinek örök emlékezetére állítottak! E szégyenteljes ítélet betűivel írták fel nevét a haza atyáinak hírét megörökítő arany táblára! Jótéteményeiért ezzel a hízalgő hírral rótták le hálájukat! Ki lenne hát, ki eme dolgokat látván, azt mondaná, hogy köztársaságunk erre a lábára nem sántít? Ó, halandók hiú bizakodása, mily emlékezetes példakkal vagy te megszégyenítve, folytonosan figyelmeztetve és büntetve! Hej, ha Camillus, Rutilius, Coriolanus, mind a két Scipio, s annyi más kitűnő régvolt férfiú példája, mert azóta oly sok idő telt el, ki is kopott emlékezetedből, bárcsak ez új okulás megtaníthatna rá, hogy szorosabbra fogott gyeplőkkel rohanj kedvteléseid után! Semmi sem esendőbb itt a földön, mint a népszerűség és népkegy, nincs őrzendőbb remény, nincs esztelenebb tanács, mely ezekben hinni valakit is buzdít. Emeljük fel tehát szíveinket az éghez, amelynek örök törvényében, múlhatatlan fényeiben és igaz szépségében minden homály és kétség nélkül megismerhetjük állandóságát Annak, ki mindeneket mozgat; hogy, ha kiszabott időnk letelvén minden ideiglenes dolgunkat e földön itthagyjuk, benne gyökerezzék minden reményünk, ha azt akarjuk, hogy ne érjen csalódás bennünket.

11. A SZÁMÚZÖTT KÖLTŐ ÉLETE

VII. HENRIK CSÁSZÁR ITÁLIÁBA ÉRKEZÉSÉIG

Elhagyván tehát Dante a várost, amelynek nemcsak polgára volt, de ősei hajdanán annak újjáépítői, elszakadt feleségétől és kisdéd családjától, mert kis gyermekei a menekülésben követni nem tudták; hitvese felől nyugodt volt, mivel tudta, hogy az ellenpárt valamelyik vezetőjével rokonságban állott; ő maga pedig, bizonytalanul sorsában, Toscanában bolyongott. Birtokainak egy kis részét, azon a címen, hogy az az ő hozománya, sikerült az asszonynak a polgárok megbódult dühétől nagy nehezen megvédenie, amelynek gyümölcseiből magát és kis gyermekeit éppen csak hogy eltartotta; ezért Danténak teljesen szegényen maradván, eleddig bizony nem próbált módon és igyekezettel kellett a mindennapi betevő falatjáról gondoskodnia. Ó, mennyi jogos és tisztos méltatlankodást fojtott magába, ami sokkalta kegyetlenebb megpróbáltatás volt, mintha a halál kínját kellett volna elszenvednie, de azzal a reménnyel biztatta magát, hogy ez nem soká fog tartani, és nincs messzi a visszatérés napja! Néhány év alatt, mely idő hosszabbra nyúlt, mintsem gondolta volna, elhagyván Veronát (ahol futása első idején Alberto della Scala úr fogadta be házába megtisztelő kedvességgel) elébb Salvatico grófnál időzött Casentinóban, majd Moruello Malaspina örgróf vendége volt Lunigianában, aztán a della Faggiuola grófoknál tartózkodott valameddig az Urbinóval határos hegyekben, mindenütt meglehetősen kényelemben, már persze ahogy az idők és ez urak tehetsége ezt megengedte, de mindig is tisztelettől körülvéve. Azután Bolognába ment, ahol kevés ideig volt, s innen Padovába; majd ismét Veronába tért vissza. De aztán látva, hogy hazatérésének útja minden oldalról bezárul, s reménye napról napra mindinkább meghiusul, elhagyván nemcsak Toscanát, hanem egész Itáliát, átkelt a hegyeken, melyek Gallia tartományától elválasztják, ahogy ereje bírta és tehette, Párizsba ment; és itt a filozófia és teológia tanulmányozására adta magát, és ama tudományokat is felfrissítette magában, melyektől a közben elszenvedett akadályok miatt elpártolt. És mialatt ezekben elmerülve idejét tudós buzgalomban tölté, történt, hogy egészen váratlanul s amire nem is számított, Arrigo, Luxemburg hercege, Kelemen pápának, ki e néven ötödik volt Szent Péter székén, akarataból és megbízásából a rómaiak királyának választatott meg, s nyomban utána császárrá koronáztatott. Meghallván pedig Dante, hogy ez felindul Germániából Itália leigázására, mert ennek egy része császársága ellen lázadozott, és már Bresciát igen hatalmas gyűrűvel ostroma alatt tartja, több komoly okból bizonyosnak tekintette, hogy győzni is fog; feltámadt hát a reménye, hogy a császár ereje és igazságossága révén visszatérhet Firenzébe, noha tudta, hogy a császár ellene van a tervnek. Ezért ismét átkelven az Alpokon több firenzei párttűtővel és ezek pártjával szövetkezvén, követségek meg levelek útján igyekezett a császárt rábírní, hogy Brescia ostromát megszakítva Firenze ellen forduljon, mint amelyik az ellenfelei között a legfőbb; bebizonyították néki, hogy ha ezt legyőzi, vagy semmi vagy pedig igen kis fáradságába kerül majd, hogy egész Itáliát szabadon és teljesen hatalmába kerítse és rajta uralkodjék. És bár neki és mindazoknak, kik ugyanarra törtek, mint ő, sikerült is a császárt oda mozdítaniuk, jövetelének mégsem lett meg az általuk óhajtott eredménye: az ellenállás nagyon is kemény volt, és sokkal nagyobb, semmint ők sejtették; úgyhogy a császár anélkül, hogy valami érdemleges dolgot végzett volna, majdnem kétségbeesve vonult el a város alól, és hadait Róma felé irányította. És bár egyik s másik helyen több-több dolgot vitt végbe, nagyon sokat helyesen elrendezett, s mindezeknél még többet tervezett, minden tevékenykedését nagyon korai halála szakította meg: halálán mindenki általában, ki tőle várta reményeinek megvalósulását, ám különösen Dante, kétségbe taszítatván, most már nem keresett többé utat-módot arra, hogy hazájába visszatérhessen, hanem átkelven az Appennini Alpokon, Romagnába ment, s ott várta be élete utolsó napját, amikor majd fáradalmainak is vége lesz.

12. DANTE, GUIDO NOVELLO DA POLENTA VENDÉGE

Abban az időben Ravennának, Romagna e híres és régi városának ura egy nemes lovag, neve szerint Guido Novello da Polenta volt; ez, a szabad művészetekben járatos lévén, nagyon tisztelte a kiváló férfiakat és különösképpen azokat, akik tudományukban a többiek fölé emelkedtek. Értésére jutott, hogy Dante reményevesztetten bolyong Romagnában, s mivel már hírből régebben ismerte jelességét, indíttatva érezte magát, hogy nagy bánatában házába fogadja és megtisztelje őt. Nem is várta meg, hogy ezt tőle kérje, jól megfontolván a nagy emberek jogos szemérmét a kérelmek tekintetében, adakozó lélekkel és ajánlatával ő maga ment elébe és különös kegyül kérte Dantétól azt, amiről tudta, hogy Danténak kellett volna tőle kérnie; vagyis, hogy egyezzen bele és éljen vele. Minthogy ilyképpen mind a két akarat, a kérelmezőé is meg a megkérté is, egyazon célra tört, s Dante nagyon megörvendett a nemes lovag nagylelkűségén, de meg másrészt a szükség is nagyon szorította, nem várt több meghívásra, hanem ezt az első elfogadva Ravennába ment, ahol annak ura nagy tisztességgel fogadta, s jóleső támogatásával meghamvadt reményeit felélesztvén, bőségesen megajándékozta a szükséges dolgokkal, és magánál tartotta több esztendőkön át, sőt egészen élete utolsó napjáig.

13. ÁLLHATATOSSÁGA A MUNKÁBAN

Nem bírták immár sem a szerelmes gondok, sem a fájdalmas könnyek, sem a házi ügyek-bajok, sem a közhivatalok hazug dicsősége, sem a nyomorúságos számkivetés, sem pedig az elviselhetetlen szegénység elvonni többé a mi Danténkat eredendő szándékától, szent tanulmányaitól; ámbár ahogy majd ki is tűnik később ott, ahol a műveiről részletesen lesz szó, ez említett szenvedései közepette, még ha a leghevesebb is tört rá, tervezgetve, írogatva mindég gyakorolta magát. És ha ennyi és ilyen ellenség ellenére, amennyit és aminőt mi fennebb megmutattunk, tehetsége és állhatatossága erejével oly híres lett, amilyennek most tudván tudjuk, vajon mit lehetett volna remélni, hogy mivé lesz, ha ugyanannyi segítője van, vagy ha legalábbis senki, vagy csak nagyon kevesen vannak ellene, aminek ellenkezője annyi mással megesik? Én igazán nem is tudom; de ha szabad volna megmondanom, azt mondanám: ő már a földön istenné lett volna.

14. KIVÁLÓSÁGA AZ OLASZ NYELVŰ KÖLTÉSZETBEN. - HALÁLA

Ravennában lakott tehát Dante (miután minden reményét elveszítette volt, hogy valaha is visszatérhessen Firenzébe, bár ennek vágya soha ki nem aludt benne) több esztendőn át ennek a kegyes úrnak a védelme alatt, és itt szemléltető előadásaival többeket a költészetre tanított, és pedig legtöbbször az olasz nyelvű költészetre, amelyet, ítéletem szerint, elsőnek és nem kevésbé magasztosított fel és vitt diadalra közöttünk, olaszok közt, mint Homérosz a magáét a görögök, és Vergilius a latinok idején. Előtte, bár nem sok idővel azelőtt, amint vélik, találták fel egyáltalán e fajtáját a beszédnek, nem volt senki, kinek elég lelkesedése és bátorsága lett volna hozzá, hogy a művészi kifejezés eszközévé tegye azáltal, hogy a nyelvet a szótagok megszabott számába szorítja és a sorok végeit összecsendíti; ellenkezőleg, a köznyelvet csak az igen könnyű szerelmi költészetben alkalmazták. De ő megmutatta, hogy a köznyelv nagy hatással alkalmazható minden fenséges tárgykörben is, és így a mi közös olasz nyelvünket dicsőségben minden más nyelv fölé emelte.

De hogy az ő órája is, mely mindenkinek egyaránt ki van szabva, elérkezett: ötvenhatodik életévének közepén, vagy ahhoz nagyon közel megbetegedvén, és a keresztény hit szerint való szentségeket alázatosan és áhítatosan felvévén, Istennel megbékült az ellene elkövetett mindennemű vétkeiért érzett mélységes bűnbánatban és a Krisztus MCCCXXI. évének szeptember havában, azon a napon, amikor az egyház a Szent Kereszt felmagasztaltatását ünnepli, a fent nevezett Guido igen nagy bánatára, de általában a többi ravennai polgár szomorúságára is, visszaadta megfáradott lelkét Teremtőjének; és lelke, ebben semmi kétségem nincs, az ő nemes és tündöklő Beatricéjének karjába vétetett, akivel is Annak kebelében, ki a legfőbb jó, itthagyván a jelenvaló élet minden nyomorúságát, most vigasságban él oly boldogan, hogy vége immár nem lesz többé.

15. TEMETÉSE ÉS A GYÁSZTISZTESSÉG

A nemes lelkű lovag Dante halotti tetemét ravatalra tétette és költői jelvényekkel díszítette; aztán a legelőkelőbb polgárok vállán a ravennai ferencesek templomába vitette, oly tisztelességgel és pompával, aminőt az ily holttest tiszteletére méltónak ítélt; itt, szinte az egész város gyászából és sírásából kísérvé, kőszírhoz tétette, amely még mindig megvan. És visszatérve házába, ahol nemrég még Dante is lakott, a ravennai szokás szerint, egyfelől az elhunyt magas tudományának tiszteletére, másfelől a barátainak vigasztalására, kiket a legnagyobb keserűségben hagyott el a költő, ékes és érdemeit hosszan méltató emlékbeszédet tartott; és ígéretet tett, hogyha az élete és körülményei megengedik, olyan kiváló síremléssel tiszteli meg őt, hogyha valaki más érdemét nem is teszi emlékezetessé a jövő nemzetségek előtt, ez az emlékmű bizonyára méltó lesz erre.

16. KÖLTŐK VERSENGÉSE DANTE SÍRFELIRATÁNAK ELKÉSZÍTÉSÉÉRT

Ez a dicséretes terv és gondolat rövid idő alatt ismeretessé lett néhány férfiú előtt, akik abban az időben Romagnában ünnepeltek voltak verseikért; úgyhogy mindegyikőjük, egyrészt hogy megmutassa, mennyire jeles költő, másrészt hogy bizonyosságát adja a halott költő iránt tanúsított rokonszenvének, de meg hogy az említett úr szeretetét és kegyét elnyerjék, kiről tudták, hogy éppen ez az óhaja, írt egy-egy verset, amely majd az állítandó síremlék felirataként méltó és köteles dicséretekkel zengje az utókornak, hogy ki nyugszik benne; és el is küldötték a nemes és kitűnő úrnak, aki a jósors nagy kárára nem sok idővel aztán, vagyonavesztetten halt meg Bolognában. Emiatt mind a síremlék felállítása, mind a küldött versek valamelyikének rávésése annyiban maradt. Ezeket a verseket későbbben nekem is megmutatták, s látván, hogy a már említett célra fel nem használhatók, s azt gondolván, hogy e jelen munka, amit itt írok, ha nem is oly értelemben kézzelfogható, mint egy síremlék, ám ugyanúgy, mint az lett volna, az ő emlékezetének örök megőrizője akar lenni, úgy képzeltem, nem helytelen, ha ezeket e munkához csatolom. De mivel egynél többnek a verse (mert többen voltak) nem vésetett volna márványba, ugyanúgy én is csak egyet jegyezhetek fel, amelyet erre méltónak becsültem; megvizsgálván pedig valamennyit, művészi kidolgozására és tartalmára nézve a legméltóbbnak azt a tizennégy soros verset ítéltm, amelyet a bolognai Giovanni del Virgilio mester írt, annak az időnek nagy és igen híres költője, Danténak pedig szinte egyedül való költőbarátja; ez a vers így hangzik:

17. A SÍRFELIRAT

Dante, a nagy teológus, az összes dogma tudója,
mit anyaként a dicső bölcsélet emtet öléen:
Múzsák fényessége, az elbűvölő szavu dalnok,
itt pihen és híre szétárad a sarkkörökig:
egyik kardja kimérte a holtak, másik az élők
országát, s ha beszél: érti a nép s a tudós.
Majd a mezőket zengi be játszi olympusi sípja;
a komor Atropos, óh, félbeszakítja dalát.
Hálátlansággal fizetett meg néki Firenze:
most ez a mostoha föld számkivetette fiát.
Ám a szelíd Ravenna vezére, Guido da Polenta
vette kegyébe a jóst, népe dicsérte ezért.
Krisztus ezerháromszáz és huszonegyedik éve
szeptember idusán visszafogadta az Ég.

Képes Géza fordítása

18. MEGROVÁS A FIRENZEIEK CÍMÉRE

Ó, hálátlan haza, micsoda őrjöngés, mily hányaveti könnyelműség rabjává lettél, mikor a legbecsesebb polgárod, legfőbb jótévőd, egyetlen és egyedül való költőd eddig nem ismert kegyetlenséggel a száműzetésbe kergetted, s őrjöngésedtől még mindég nem szabadultál meg? Ha talán azzal mentegetőznél, hogy annak az időnek közös és esztelen örülete hajszolt bele e tetteidbe, most hogy a harag múltával a lelkek nyugodalma visszatért, bűnödöt megbánva miért nem hívtad vissza őt? Hej, ne viszolyogj, ha futólag felelősségre vonlak, hisz fiad vagyok, s a szavakat, melyeket a jogos méltatlankodás ad ajkamra, mint olyan valakiét fogadd, aki a javadat akarja, nem pedig bűnhődésedet. Úgy véled tán, te annyi és oly kitűnő érdemekkel büszkélkedhetsz, hogy ezt az egy férfiút, kihez hasonlóval egyetlen szomszédos város sem dicsekedhet, nyugodt lélekkel elűzheted magadtól? Ugyan mondd meg csak nekem, micsoda győzelmekkel, minő diadalmakkal, miféle kitűnőségekkel, mily nagyérdemű polgárokkal ragyogsz te! Gazdag vagy talán? gazdagságod ingatag és bizonytalan; szép vagy? szépséged törékeny és mulandó; finomságod, kárhóztos és elpuhult fényűzésed is csak olyan népek ítéletében vergődött hírré, melyek inkább a csalóka látszatra, semmint a valóságra adnak. Eh, tán kereskedő népségeddel és töméntelen sok művészeddel kérkedel-e, kik csak úgy nyüzsögnek benned? Ostobán tennéd. Az egyik, kapzsiságától megszállottan úgy sűrőg-forog, mint holmi szolgahad; a művészet pedig, amelyet valamikor lángelmék oly magasztossá nemesítettek, hogy szinte egy második természetet varázsoltak élénk, ugyane kapzsiság posványába fulladt és mit sem ér. Avagy tán azoknak hitványságával és gyávaságával kérkedel-e, akik csak mert sok ösükkal tudnak előhozakodni, a te nemességed pálmáját akarják lengetni, pedig csak megrabolnak, elárulnak és szüntelen ellened hamiskodnak? Hiú leszen ez a te dicsekvésed, és méltó gúnnyal illetnek majd azok, akiknek véleménye nem máról holnapra változik. Jaj, boldogtalan anya, nyisd ki hát szemedet, és mozduljon meg lelkiismereted, mikor látod, mit cselekedtél; és legalább szégyelljed magadat, hogy amikor bölcsnek vélték, ítélező kezed hamisságra tévedt! Ó, ha a magad emberségéből ez nem tellett ki, miért nem követted legalább ama városok példáját, amelyeknek dicsérendő cselekedeteit még ma is a hír szárnya hordja? Athént, mely míg a világalom benne székel, ragyogó tudományáért, ékesszólásáért és katonai erejéért Görögország egyik szeme fénye volt; Argost, melynek pompája máig is kellemes a fülnek annyi híres királya hallatán; Smyrnát, melyet nekünk Miklósért örökre tisztelnünk kell; Pylost, az öreg Nestor kedvéért hírest; Chymét, Chiost és Colophont, e tündöklő városokat, melyek java virágzásuk dicső idején sem szégyellették és átalították arról a súlyos kérdéstről vitázni, hogy vajon az isteni költő, Homérosz, hol született, azt állítván mindegyikük, hogy őbenne; és oly nyomós érvekkel küzdött mindegyik a maga igazáért, hogy e kérdés még mindig nem dőlt el; senki sem tudja még ma sem, hová való hát Homérosz, mert mindegyik büszkén vallja polgárának. És Mantova, a velünk szomszédos város; mi vált nagyobb dicsőségére, ha nem az, hogy Vergilius mantovainak született, akinek nevét oly nagy tisztelettel övezik és annyira hozzátartozójának érzi mindenki, hogy nemcsak a köztereken, de sok magánlakásban is látható a szobra, képmása; s ezzel nyilván megmutatják, hogy bár az atyja fázekas volt, a várost nemesi rangra valójában ő emelte. Sulmona dicsősége Ovidius, Venosáé Horatius, Aquinóé Juvenalis, és sok más város másokkal, mindegyik a magáéval dicsekedik, és nagyságukért nem rest egyik sem pörbe szállni. Igazán nem vált volna szégyenedre, ha ezeknek a példáját követed, mert nagyon valószínű, hogy ezek nem minden ok nélkül szerették és dédelgették oly gyöngéden effajta polgáraikat. Ők tudván tudták azt, amit te is tudhattál volna és tudhatsz; vagyis hogy a költők örökbecsű műveikkel a városok pusztulása után is örökös fenntartói lesznek szülőföldjük hírének-nevének; amint hogy mind a mai napig is él a hírük az egész földkerekségen olyanok

emlékezetében, akik azokat soha életükben nem látták. Nem is tudom, micsoda vakság borította rád homályát, hogy csak te, egyes-egyedül te tántorodtál makacsul másfelé, mintha bizony önmagadban is eléggé fényeskednél, és ily fényességgel nem kellene hogy törődj: te egyedül, mintha csak a Camillusok, a Publicolák, a Torquatusok, a Fabriciusok, a Catók, a Fabiusok és a Scipiók nagyszerű cselekedeteikkel téged, tégedet tettek volna hírnevessé és benned nyugodnának; ám nemcsak hogy kiejtetted kezed ügyéből a régi Claudianust, de a mostani költőddel sem törődtél, hanem elűzted, számkivetésbe kergetted és ha tehetted volna, még a te előnevedtől is megfosztod. Jaj, hova nézzek, hova fussak, hogy ne kelljen szégyenkezniem miattad és helyetted. Íme azonban mégsem az általad kívánt sors, hanem a dolgok természetes rendje elégítette ki nemtelen étvágyadat, amennyiben megölte őt, amit te, ha kezed közé kaparintod, vadállati mohóságodban szívesebben megcselekedtél volna vele, mert a sors csak az örök törvényt szabta ki rá. Meghalt a te Dante Alighierid abban a számkivetésben, amelybe, mert nagyságát el nem viselhetted, igaztalanul taszítottad. Ó, kimondani is rettentő gonoszság, hogy az anya így irigyelje meg egyik fiának kiválóságát! Most hát nem kell többé aggodalmaskodnod, most már, halála árán, nyugodtan éldegélhetsz a magad bűneiben, hosszú és igaztalan üldözéseidnek áment mondatsz. Holtában nem tehet ellened semmit, amit különben életében sem tett volna soha; az égnek más tája alatt nyugszik, s nem a tiéd alatt, és ne félj hogy valaha is meg fogod látni, hacsak nem azon a napon, amikor majd valamennyi polgárod meggláthatod, kiknek vétkeik részrehajlatlan bíró fogja megvizsgálni és megtorolni.

Ha tehát a gyűlölet, a harag és az acsarkodás valakinek halálán, bárki is legyen az, mint általában hiszik, megtörik, szállj magadba már, térj a jobbik eszméletedre, orcád pirulásával döbbenj rá, hogy néhai való emberséged ellen cselekedtél; tégy úgy, mint az igaz anyához illik, aki nem ellenségeskedik többé; ne tartóztasd könnyeidet, amivel a gyermekednek tartozol; ne sajnáld tőle anyai gyöngédségedet; s kit életében megtagadtál, sőt mint valami gonosztévőt magadtól eltaszítottál, kívánd legalább holtában magadénak vallani; amit megvontál tőle, a polgárjogot, anyai kebeled és kegyedet, add vissza emlékezetének. Való igaz, hogy bármennyire is hálátlan és megátalkodott voltál iránta, ő téged mindég gyermekként tisztelt, és attól a dicsőségtől, amely a műveiből sugárzik rád is, megfosztani nem akart, ahogy te őt a polgárjogától megfosztottad. Bármily hosszúra is nyúlt az ő számkivetése, mindig is firenzeinek vallotta magát, s akarta, hogy mások is annak vallják, minden másnál több voltál néki, irántad való szerelme el nem fogyott. Mit téssz tehát most már? Továbbra is megmakacsodsz szívtelen gögödben? Nem leszen annyi emberség sem benned, mint a barbárokban, kikről tudjuk, hogy halottaiknak földi maradványait nemcsak visszakönyörögték, de hogy az övéké lehessen, férfiasan meghalni is készek voltak? Lám, szeretnéd, hogy a világ a híres Trója unokájának és Róma leányának tartson: ám akkor a gyermekeknek az atyákhoz és ősökhöz hasonlatosaknak kell lenniök. A boldogtalan Priamus nemcsak hogy visszakönyörögte a halott Hektor testét, hanem ugyanakkora arannyal meg is váltotta. A rómaiak, mint némelyek vélik, Miturnából hozatták haza az első Scipio csontjait, noha ez ellen halálos ágyán joggal tiltakozott. És bár Hektor vitézsége hosszú ideig volt a trójaiak védelme, Scipio meg nemcsak Rómát de egész Itáliát mentette meg (amely két dolog közül talán sajátlagos értelemben egyik sem mondható el Dantéről), azért érdeme mégsem kevesebb amazokénál, mert sohasem volt úgy, hogy a tudomány szavát a fegyverek végleg elnémították volna. Ha annak idején és éppen ott, ahol igazán illetett volna, nem utánoztad e bölcs városok példáját és nemes törekvését, üsd helyre a hibádat most, és kövessed őket. A fent említett hét városok közül egy sem volt, amelyik Homérosznak igazi vagy jelképes síremléket ne állított volna. És ki kételkednék benne, hogy a mantovaiak, akik Vergilius szegényes házacsáját és kicsiny földjét még ma is kegyelettel őrzik Piettolában, nem emeltek volna néki tiszteletre méltó síremléket, ha Octavianus Augustus, miután hamvait Brandizióból Nápolyba vitette, el nem

rendeli, hogy az a hely, ahová eltemettette, legyen néki örökös nyugvóhelyül? Sulmona semmi más baját nem siratta meg olyan hosszan, minthogy Ovidiusát a Pontus szigete rejti valahol; ám ugyanennyire vigad azon Parma, hogy Cassius az ő halottja. Légy hát rajta te is, hogy a te Dantéd őrizője lehessél; kérjed vissza őt; mutasd meg emberségedet, még ha nem is akarod komolyan visszakapni őt; ezzel az áltatással könnyíts valamelyest gyalázatodon, mely miatta rád tapad. Kérjed vissza őt. Bizonyos vagyok benne, hogy nem adják őt néked vissza; és így, mikor könnyörületességre hajlanál, csak annál jobban örvendezhetsz eredendő kegyetlenségeden, hiszen úgysem kell visszakapnod. De hát minek is ösztönözlek én téged? Ha a holtak valamit is megéreznek abból, ami körülöttük történik, kötve hiszem, hogy Dante elmozdulna arról a helyről, ahol most van, csak hogy tehozzád visszatérjen. Sokkalta dicséretesebb társak között nyugszik, mint aminőket te tudnál felajánlani holtaidban néki. És Ravennában nyugszik, amely város korára nézve tenálad sokkalta tisztelendőbb, mert ha az öregség egy kissé meg is nyomta már, fiatalságában sokkal virágzóbb vala, mint te. E város szinte közös temetkező helye a legszentebb tetemeknek, és egyet sem léphetünk benne, hogy lábunk ne szent hamvaik fölött vinne el. Ki kíváncznék hát visszatérni hozzád, hogy a tieid között nyugodjék, akiktől el lehet hinni, hogy az életükben oly elevenen lobogó dühüket és egyenetlenkedésüket a sírba is magukkal vitték, és ott sem férhetvén meg egymással, ki-ki másfele húz, mint egykoron a két thebaei sírjából kicsapó lángok? És bár Ravenna szinte minden követ valaha oly sok vértanú drágalátos vére mosta, kiknek ereiklyéit kegyeletesen őrzi most is, ahogy sok nagyfényű császár meg más, akár hírneves őseik, akár érdemes cselekedeteik okán hírneves férfiak holttestét is, nem kevésbé örvendezik, hogy Isten, más egyéb ajándékán felül, megadta néki azt a kegyet, hogy örökös őrizője lehessen egy ilyen drága kincsnek, haló porában annak, kinek művei bámulatot keltettek az egész világon, s akihez te méltó lenni nem tudtál. Ám bizonyosan nem örül most annyira ennek, mint ahogyan irigyl tégedet, csak mert szülővárosának mondhatod magadat, mintha zokon esnék neki, hogy amikor őt holtá napjáért emlegetik, születése napja mellett a te neved kerülhet szóba. Ezért hálátlanságoddal egyetemben csak maradj magadnak, Ravenna pedig a jövő századokra övezze homlokát azzal a dicsőséggel, ami tégedet illethetett volna meg.

19. RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

Ilyen, mint aminőnek fentebb megmutattuk, vala Dante többrendű tanulmányaitól és törekvéseitől megfáradott életének vége; most, minthogy úgy vélem, megfelelő módon és bőven, a tett ígéretem szerint, mindent, mit lehetett, elmondottam izzó szerelméről, családi és a közért vállalt gondjairól, nyomorúságos száműzetéséről és végül a haláláról, helyénvalónak ítélem, hogy tovább haladva arról is szóljak, milyen volt a testalkata, hogyan öltözködött, mik voltak említésre méltóbb szokásai, melyekkel életében élt; ezekután közvetlenül rátérnék a megjegyezni érdemes munkáira, melyeket ő maga írt meg annak idején, mikor annyi és oly sok vihar örvénylett körülötte, mint aminőkről már fentebb is röviden megemlékeztem.

20. DANTE KÜLSŐ MEGJELENÉSE ÉS SZOKÁSAI

Költőnk tehát közepes termetű volt, java korán túl pedig valamennyire hajlottan járt, mindazonáltal léptei méltósággal teljesek és ugyanakkor szelídek is, mindég a legtisztesebb ruha volt rajta, ami komolyságához illett. Arca hosszúkás, orra sas, szeme inkább nagy mint kicsiny, állkapcsa erős, az alsó ajka a felsőtől valamivel előbbre állott; arca színe barna, haja és szakálla sűrű fekete és kondor, tekintete örökké mélabús és tűnődő. Ezért történt meg vele, hogy egy napon Veronában (mikor már műveinek híre messze járt, és különösen *Színjáték*-ának az a része volt ismert, melyet ő *Pokol*-nak nevezett el, de őt magát is sokan, férfiak és nők egyaránt ismerték) elhaladt egy kapu előtt, ahol több asszony ült, és az egyik közülük halkán, de mégsem annyira, hogy a költő, s ki vele ment, meg ne hallotta volna, így szólt a többi asszonyokhoz: - Látjátok, ez az, aki a pokolba jár, és akkor jó onnan vissza, mikor neki tetszik, és híreket hoz azokról, akik odalent vannak! - S ez asszonynak felelt egy másik közülük a maga együgyű módján s ekképpen: - Való igazad lehet; magam is láttam, hogy mily kondor a szakálla, s mily barna a bőre színe a melegtől és a füsttől, ami ott lent vagyon!

Meghallotta ezeket a szavakat Dante, és jól tudván, hogy ez asszonyokból csak az ártatlan hiszékenység beszél, még tetszett is neki, sőt szinte örült, hogy efféle hiedelemben vannak felőle, és egy kissé elmosolyodva rajtuk, továbbment.

Otthoni dolgaiban és hivatali tevékenységében csodálatos módon rendszerető és hibátlan volt, és mindenkor mindenki másnál inkább udvarias és illemtudó.

Ételben, italban egyaránt mértéktartó, és abban is, hogy csak a megszokott időben táplálkozott és oltotta szomját, és a természetes szükség mértékét soha túl nem lépte; különösebben nem vágyakozott ilyen vagy amolyan étel vagy ital megízlelésére, ami finom volt és ízlett neki, megdicsérte, általánosságban azonban vaskosabb és egyszerűbb ételekből táplálkozott, nemegyszer hevesen kárhoztatva azokat, akiknek minden gondja, hogy minél választékosabb ételben-italban töltsék a kedvüket, de meg hogy ezeket a legkeresettebb módon tálaltassák is fel; meg is mondotta nemegyszer, hogy ezek nem azért esznek, hogy éljenek, hanem inkább azért élnek, hogy a hasukat tömjék.

Senki nála éberebb nem volt sem tanulmányaiban, sem pedig akármilyen más tevékenységében, amivel megbízták, és őt buzgalomra sarkallta; úgyhogy családjá és felesége többször is fájlalták e dolgot, még mielőtt nem szoktak volt hozzá, de aztán tudomásul vették.

Kérdezetlen ritkán szólott, s akkor is jól megfontolta, mit mond, és ezt oly hangosan adta elő, ami a kérdéses tárgyhöz legjobban illett; mindazonáltal midőn megkérték, hogy szóljon, igen ékesen és bő árnyalatossággal beszélt, a legjobb és legtermészetesebb hanglegjtéssel.

Különösképpen kedvét lelte a zenében és az énekben, mikor még fiatal volt, s aki csak az ő idejében a legjobb énekesek és hangszerhez értők közé számíthatta magát, mind barátja volt, társaságukban szívesen időzött; e kedvtelésétől elragadtatva nagyon sok alkalmas dolgot szerkesztett, melyeket e barátainak átadott, hogy tetszetős és mesterre valló muzsikával ékesítsék.

Hogy a szerelmi szenvedély hevessége mennyire fogva tartotta őt, arról már fentebb világosan és bőven szóltam: mindenkinek megingathatatlan véleménye, hogy a szerelem volt szelleme ösztönzője, majd később, miután eleinte próbálkozott effélével, szószólója is lett a nép nyelvén írt költészetében; aztán attól a vágytól sarkallva, hogy szerelmét minél ünnepélyesebb formában szólaltassa meg, de meg hogy dicsőségét is öregbítse, szorgalmasan gyakorolta magát a költészetben, úgyhogy nemcsak felülmúlta valamennyi kortársát, de annyira csillogó

és szép volt költészete, hogy akkor is meg később is igen sokan épültek belőle és leghőbb hiúságuk volt, hogy maguk is minél járatosabbak legyenek benne.

Hasonlóképpen nagyon kedvelte a magányt is, az emberektől távol és visszavonultan élni, hogy csendes szemlélődéseit senki ne zavarja; s amikor történetesen emberek közt volt és valami olyas jutott eszébe, ami nagyon megtetszett neki, bármi felől is megkérdezték légyen, mindaddig, míg képzelete ezt a dolgot meg nem ragadta vagy el nem vetette, nem válaszolt a kérdezőjének. És ez többször megesett vele, néha az asztalnál, néha séta közben vagy másutt.

Tanulmányaiban buzgó és ernyedetlen volt, akár a rájuk fordított időt tekintjük, akár azt, hogy bármi történt is körülötte, nem figyelt rá, és könyvei mellől el nem mozdult. Amint több szavahiható ember meséli, ez az ő odaadó figyelme aziránt, ami nagyon megtetszett neki, oly háboríthatatlan volt, hogy többek között egyszer Sienában tartózkodván történt, hogy egy fűszerszám-kereskedésben egy a tudósok körében is nagy hírnévnek örvendő könyvecskét mutattak és ígértek oda neki, amelyet ő még nem ismert; nem lévén más helye hová vinnie, hát csak úgy a bolt hosszú asztalának dőlt neki, maga elé tette a könyvet, és a legnagyobb mohósággal kezdte nézegetni; és bár kevés idő múltán a város ugyanazon részében, éppen a bolt előtt, a sienaiak valami nagy ünnepségére összegyűlt deli ifjak nagy fegyveres mérkőzést rendeztek, amelynek harci zaját a körülállók csuda nagy lármája csak megsokszorozta (már ahogy az ilyen esetekben mindenféle módon, kiabálással, tapssal, mivel, a tetszést kinyilvánítani szokás), de meg más efféle dolog is történt, ami mind csak arra kényszeríti az embert, hogy odafigyeljen, mint aminő például a szép nők tánca meg ifjak változatos játéka; ám senki sem volt mégsem, aki őt ezek után is megmozdulni látta volna, vagy hogy akár egy pillanatra is a szemét a könyvből felemelje; pedig körülbelül kilenc óra lehetett, mikor belemerült az olvasásba, s előbb alkonyodott rá, mintsem ő, míg egészen el nem olvasta és teljesen meg nem értette, abból felegyenesedett volna; meg is kérdezték tőle, miként állhatta meg, hogy egy olyan szép ünnepségre, mely szinte az orra előtt zajlott le, fel se nézzen; azt állította erre, hogy ő bizony abból semmit észre nem vett; így aztán az érdeklődők méltán és nem minden ok nélkül estek egyik ámulatból a másikba.

Ezenkívül ennek a költőnek csodálatos volt a felfogó képessége, emlékezete szilárd és tévedhetetlen, elméje éles és átható, úgyhogy mikor Párizsban volt, egy szabad tárgyú vitát állott ki, amilyen a hitbölcséleti karon szokásos, és tizennégy kérdésre kellett megfelelnie, melyet más-más tudós intézett hozzá, más-más tárgykörből; a kérdéseket, az ellenfeleknek ezek mellett és ellen felhozott érveit sorjában, anélkül, hogy közbeszólott volna, meghallgatván rendre, ahogyan azokat néki feltették, elismételte, aztán ugyanabban a sorrendben meg is felelt rájuk, finoman és választékosan megoldván valamennyit, és megcáfolva az elhangzott ellenérveket is: ezt a vitáját valamennyi hallgatója mint valami csodát emlegette sokáig.

Tehetsége hasonlóképpen erős és találékonysága finom és művészi volt, amint erről a művei is tanúskodnak, az értők előtt bizonyára sokkalta jobban, mintsem az én szavaim bizonyítani tudnák.

Megkívánta nagyon a hódolatot és az ünnepeltetést, történetesen talán jobban is, mintsem kiváló egyéniségének és erényességének szüksége lett volna erre. De hát mely élet annyira alázatoskodó, hogy a dicsőség édessége meg ne érintené? Azt hiszem, a dicsőségnek ez az áhítása szerettette meg vele minden más tanulmányánál jobban a költészetet, látván, hogy bár a bölcsélet minden egyéb tudományt túlszárnyal nemességében, amaz mégis annyira kiválik a többiek közül, hogy csak keveseknek a sajátja, és általa az egész világon híres lehet az ember; a költészet mindenkinek érthető és élvezhető művészet, és költők igen kevesen vannak. Remélvén tehát, hogy a költészet révén elérheti a babérral való megkoszorúzás díszes és igen ritka tisztességét, egészen ennek szentelte magát, tanult és verselt. S vágya bizonyosan meg is

teljesedett volna, ha sorsa kegyes hozzá, és visszasegíti valaha Firenzébe, mert csak a San Giovanni kútja felett volt hajlandó elfogadni a koszorút; vagyis ott, ahol a keresztség által az első nevét kapta, hogy ugyanott nyerje el a másodikat is a koszorúzásban. Ám sorsa úgy fordult, hogy, bármennyire is méltó lett volna erre, amily kiváló volt, s ilyképpen bárhol, ahol néki tetszik, elnyerhette volna a babérkoszorú dicsőségét (ami a költőben nem a tudományt öregbíti, hanem a már megszerzett tudásnak kétségtelen és díszes bizonyosága), élete végéig ama visszatérést várva, mely végül sem jutott néki osztályrészül, másutt elfogadni nem akarta; s így halt meg, az annyira óhajtott megtiszteltetés híján. De mivel az olvasók között nem egy megkérdezi, hogy mi is a költészet és költő, meg hogy honnét származik ez a név, miért koronázzák meg a költőket babérkoszorúval, meg mert úgyis tapasztalom, hogy kevesen fejtették volt ezt ki, illőnek tartom valamelyes kitérővel megmagyaráznom, aztán, amily hamar csak lehet, eredeti tárgyamra visszatérek.

21. KITÉRÉS A KÖLTÉSZET EREDETÉRE

Az ősi népeket az századokban, bármily vadak és műveletlenek voltak is, heves vágy sarkallta, hogy mindenféle bűvárlatokkal megismerjék az igazat, amint manapság is látjuk, hogy mindenkinek ez a természetes kívánsága: látván, hogy az ég bizonyos állandó és meghatározott törvények szerint forog, és a földi dolgoknak is bizonyos megszabott rendjük van, amely szerint különböző időkben különböző módon működnek, azt gondolták, hogy szükségképpen kell lennie valaminek, amelytől mindezen dolgok erednek, s minden mást rendre irányít, mint valami felsőbb hatalom, amely azonban már nem függ semmitől sem. S miután eme bűvárkodásnak szorgosan a végére jártak, azt képzelték, hogy ezt a hatalmat (amit istenségnek vagy valami isteni lénynek neveztek el) a legteljesebb imádattal és hódolattal, több mint embert megillető szolgálattal kell megtisztelniük; ennek okáért e felső hatalom tiszteletére tágas és kimagasló házakat emeltettek, amelyekről úgy vélték, hogy helyes, ha még a nevük is különbözik a többiétől, aminthogy alakjukra nézve elkülönültek azoktól, amelyekben általánosan emberek laktak, és ezért elnevezték őket *templomok*-nak. És hasonlóképpen gondjuk volt rá, hogy ezekben különb-különb szolgák, mégpedig szent férfiak legyenek, akik minden világi gondtól-bajtól megvédve, csak az isten tiszteletében töltsék minden idejüket, s mivel így érettségükre, korukra és ruhájukra nézve minden más embernél jobban tisztelendőek voltak, *papok*-nak nevezték el őket. Ezenkívül az elképzelt isteni lénynek ábrázolására különféle alakú, nagyszerű szobrokat faragtak, szolgálatukra pedig aranyedényeket, márványsztalokat, bíboröltözékeket és más, a megszabott áldozatok bemutatásához nagyon is illő kegytárgyakat készítettek. S mivel az efféle hatalom kegyéért a hallgatag vagy majdnem néma hódolat nem célirányos, úgy gondolták, hogy zengő szavakkal hajlítták maguk felé, mert így kéréseiknek a szükséges jóindulatot elnyerhetik. És mivel azon a nézeten voltak, hogy ez a hatalom fensőbbségben minden mást felülmúl, arra törekedtek, hogy a népi és köznyelv minden változatától messze eltérően olyan szavakat találjanak, amelyek örvén méltóképpen lehet az istenséggel szólni, főleg mert ezekben a köteles dicséretektől megszentelt óhajaik is előadhatók. Éppen ezért, hogy e szavaik mennél hathatósabbak legyenek, azon igyekeztek, hogy szabályszerűen váltakozó szótagszám szerint csendüljenek rendbe, ami által kellemesen és édesdeden hangozzanak, és hiányozzék belőlük minden búra hajló és bántó unalom. S természetszerűleg ne a mindennapi és megszokott forma legyen a köntösük, hanem művészi, választékos és új. Ezt az új formát nevezték a görögök *poetes*-nek; s ilyképpen mindaz, ami e formában íratott, *poesis*-nak; s azok pedig, akik ezeket írták, vagy általában ily nyelven szólottak *poeták*-nak neveztettek.

Ez volt tehát a költészet nevének őseredete, s következésképp a költőké is; bár ezt mások másként magyarázzák, s talán nem is helytelenül, nekem ez tetszik legjobban.

A vad és nyers kornak ez a józan és dicséretes törekvése sokakat ösztönzött aztán, hogy újabb kitalálásokkal megsokszorozzák és bonyolítsák az istenség és az emberek közötti viszonyt; ugyanis az első emberek csak egy istenséget tiszteltek, az utánuk következők azonban már igen sokról tudtak, bár azt vallották, hogy az az egy mindannyi újon uralkodik és első. E sok közül a Napot, a Holdat, a Saturnust, a Jupitert is kiválasztották istenekül és a hét planéta mindegyikét, a földre tett hatásukkal érvelve istenségük mellett; ebből következett aztán, hogy később az emberekre nézve minden hasznos dolgot, bármennyire földi eredetű is, istenségnek tartottak, mint például a tüzet, a vizet, a földet és ezekhez hasonlókat; valamennyinek versek, tiszteletadás és áldozatok rendeltettek el. Ezt követőleg egyesek különböző helyeken, ki ezzel, ki amazzal a helyi szellemmel hozakodott elő, csakhogy annak a vidéknek műveletlen sokasága fölé kerekedjék; és mivel a kezdetleges életre vonatkozó szabályokat nem valami

írott törvény (amilyen ugyan még nem is volt), hanem egy fajta természeti egyenlőség szerint, amelyből azonban egyiknek-másiknak több jutott, mint a többinek, határozták volt meg, továbbá mert életüknek és szokásaiknak bizonyos rangot adtak, s így magától a természettől nyert tulajdonságaik is tetszetősebb fényben ragyogtak; végül mivel testi erejükkel az ellenséges akadályokat legyűrték s a jövőre nézve reményt keltettek, királyoknak nevezték magukat, szolgák kíséretében jártak és a népnek szokatlanul díszes ruhákban mutatták magukat, úgyannyira, hogy azoknak az időknek embereit engedelmeskedésre szorították, s a legvégén megkövetelték, hogy imádják is őket. Ami, hacsak nem volt, ki túlságosan is elbízta magát, minden különösebb nehézség nélkül sikerült; hiszen a kezdetleges népeknek, mikor így meglátták őket, nem is embereknek, hanem isteneknek tündek fel. Ezek azonban mert nem bíztak eléggé önerejükben, egyre szaporították a vallásokat, és az ezekben való hit segítségével megfélemlítették alattvalóikat és szent esküvéssel engedelmességre törték azokat is, akiket egyébként erőnek erejével sem tudtak volna megtörni. Ezenkívül volt gondjuk rá, hogy atyáikat, őseiket és szüleiket istenekké magasztosítsák csak azért, hogy a nép annál nagyobb tiszteletben tartsa és félje őket. Az efféle dolgokat a költők közreműködése nélkül kényelmesen aligha lehetett volna végbevinni, akik akár hogy a híruket öregbítsék, akár hogy az uralkodók tetszését megnyerjék, másrészt hogy az alattvalókat is szórakoztassák és mindenkit az erényes életre buzdítsanak, különféle mesteri leleményekkel (melyeket a mai pallérozatlan elmék is alig értenek meg, nem hogy az akkoriak) elhitették azt, amit az uralkodók el akartak hitetni, mert hiszen ha nyíltan szólottak volna, éppen az ellenkezőjét érik el, mint ami eredetileg szándékukban volt; szólván tehát az új istenekről és emberekről, kikerül az azt a látszatot keltették, mintha az istenek fiai volnának, ugyanazzal a modorral és hanggal éltek, amelyben a hajdanvalók az igaz Istent szólították és dicsőségét zengték. Ebből következett, hogy az erős emberek cselekedeteit az istenekéivel emelték egy sorba; így született meg az a szokás, hogy az emberek csatáit és nagy tetteit az istenekéivel elkeverten dicsőítő versekben énekelték meg; ez volt és ez ma is, a fent említettem dolgokkal egyetemben, minden költő hivatása és gyakorlata. De mivel sok tudatlan azt hiszi, hogy a költészet csak afféle mesemondó beszéd, azokon felül, miket már elmondottam, mielőtt még rátérnék annak fejtegetésére, hogy miért koszorúzzák meg a költőket babérággal, kedvem tartja, hogy röviden bebizonyítsam: a költészet tulajdonképpen teológia.

22. A KÖLTÉSZET VÉDELME

Ha meg akarunk szabadulni elfogultságunktól és józan ésszel akarunk vizsgálódni, azt hiszem, könnyűszerrel meggyőződhetünk róla, hogy a hajdani költők (már persze ahogy az az emberi tehetségtől egyáltalán kitelik) a Szentlélek nyomdokait követték; ő, amint a Szentírásból is láthatjuk, a próféták által nyilatkoztatta ki mélységes titkait a jövőendő embereknek, mégpedig úgy, hogy fátyolozottan mondatta el velük azt, amit majd annak idején cselekedetekkel, leplezetlenül készült megmutatni. Éppen ezért, ők is, a költők, ha jól megvizsgáljuk a műveiket, azért, hogy az utánzó ne térjen el a példától, amit követ, bizonyos lelemények leple alatt mondták el azt, ami történt, ami a korokban végbement, vagy amit óhajtottak, vagy megsejdtettek a messiási jövődöböl; ezért tehát bár a Szentírás és az ő írásuk nem egyazon célra törekedett, mégis azért a módért, ahogyan tárgyukat kezelték (ahogyan most, e munkámban az én figyelmem is az előadás e módjára irányul), mind a kettőt ugyanazzal a dicsérettel lehetne illetni, amit Gergely mondott, aki a Szentírásról azt állítja, amit a költészetről is bízást el lehet mondani, vagyis hogy ugyanabban az előadásban feltárja magát a szöveget, de a titkos értelmet is, ami a szavak eredeti jelentése mögött rejtőzik; és így egyazon időben a titkos értelemmel a bölcséket foglalkoztatja, a szó szerint való szöveggel meg az együgyű lelkeket vigasztalja; szemünk elé teregeti, amiből a kicsinyek táplálkozzanak, s elrejtve őrzi, amivel a finom értésű elméket ámulatra ragadja. Ezért, olyan folyóhoz lehetne hasonlítani, amely, hogy úgy mondjam sekély is, meg mély is, és amelybe a kicsiny báránka is belegázolhat, s amelyben a nagy testű elefánt is kedvére úszhat. De most rá kell térnem a felvetett dolgok bizonyítására.

A Szentírás, melyet mi *teológiá*-nak nevezünk, egyszer valamely elbeszélés hőisével, másszor egy-egy látomás értelmével, vagy pedig valami siratóének célzatával és nagyon sok más módon is, az Isteni Ige megtestesülésének misztériumát igyekszik nekünk megmutatni, az ő életét, halálának körülményeit, diadalmas feltámadását, csodálatos mennybemenetelét és minden egyéb cselekedetét, ami által, ha tanítását megfogadjuk, eljuthatunk abba a dicsőségbe, melyet ő halálával és feltámadásával nekünk megnyitott, s amely az első ember bűne miatt oly hosszú ideig zárva volt előttünk. Ugyanígy a költők is a műveikben, melyeket mi összességükben *költészet*-nek nevezünk, egyszer különféle istenek költői kitalálásával, másszor emberek légies átváltoztatásával, hol meg bájos és tetszetős példázatokban utalnak a létező dolgok okaira, az erények és a bűnök következményeire, arra, amit kerülnünk és követnünk kell, hogy erényes cselekedeteink révén elérjünk oda, ahhoz a véghez, amelyet ők, mivel az egy igaz Istent szükségképpen nem ismerhették, a legfőbb üdvösségnek gondoltak. A Szentlélek a zöldellő csipkebokor példázatával, amelyben Mózes az Istent mint egy lobogó lángot látta, annak az asszonynak a szüzességét akarta jelképezni, aki minden más teremtménynél tisztább vala, és a természet urának lakóhelyéül és szállásául volt kiszemelve, és még az Atya Igéjének fogantatása és világrahozatala sem ejtett foltot szeplőtlenségén. Nabukodonozor álma látásában, amelyben egy többfajta ércből való szobrot egy hegyre növekedett kőgörgeteg ledöntött, azt akarta megmutatni, hogy minden előző kort Krisztus, ki az élő köszikla volt és maiglan is az, tanításával meg fog dönteni; s hogy a keresztény vallás, mely e köszálból született, változatlan és örökkévaló lesz, valamint a hegyek. Jeremiás siralmaiban pedig Jeruzsálemnek későbbi pusztulását akarta megvilágosítani.

Ugyanígy költőink, amikor Saturnusról szólva azt állították, hogy sok gyermeke volt, de négy híján valamennyit felfalta, csak azt akarták e költői lelemény által érzékeltetni velünk, hogy Saturnus maga az idő, amelyben minden világra jő, ám ahogy minden dolog benne jön létre, ugyanúgy ő minden dolgok megrontója és megsemmisítője is. A négy fia közül, kiket nem falt

fel, az egyik Juppiter, vagyis a tűz; a másik Juno, Juppiter felesége és húga, vagyis a levegő, amelynek segítségével a tűz itt lent a földön hatni tud; a harmadik Neptunus, a tenger istene, vagyis a víz; a negyedik és utolsó Pluto, a pokol istene, vagyis a föld, mely minden más elemnél lejjebb van. Hasonlóképpen költőink úgy ábrázolják Herculest, mintha emberből istenné, Lycaon pedig farkassá változott volna: holott csak erkölcsileg szólván azt akarták ezzel jelképezni, hogy aki erényesen él és cselekszik, mint Hercules, emberből istenné változhat, s ezáltal az egek részesévé válik, ha pedig élete bűnnel tetézt, mint Lycaoné, bármennyire emberformája van is, valójában állat az, amelynek vadsága, ezt mindenki felismeri rajta, amazéra emlékeztet; ilyképpen Lycaonról, ki ragadozó és fősvény vala, amely tulajdonságok nagyon is a farkasra illenek, el lehet mondani, képletesen, hogy farkassá lett. Ugyanígy írják le költőink az elysiumi mezők szépségét, amin voltaképpen a paradicsom szépségét értem; Dis sötétségén pedig a pokol keserűségét értelmezem; vagyis, hogy az egyiknek gyönyörétől elragadtatva, a másiknak meg borzalmától elrettentve, kövessük azokat az erényeket, amelyek az Elysiumba vezetnek minket, és kerüljük a bűnöket, amelyek Dis városában vetnének partra bennünket.

De nem aprózom tovább részletesebb példázatokkal ezeket a dolgokat, mert bármilyen jól is illenék ez ide, és még világosabbá tehetném fejtegetéseimet, bármennyire is tetszetősebbé lennének ezáltal és érvelésemet csak jobban megerősítenék, félek, jócskán túlkalandoznék azon, mint amennyit főképpen való tárgyam megenged, erre az útra pedig nem akarok rátérni.

Mert bizonyos, ha többet egy szót sem ejtek erről, az eddig mondottakból is nagyon nyilvánvaló, hogy a hitbölcselet és a költészet, már ami az eljárások formáját illeti, hasonlítanak egymáshoz; ám meg kell mondjam, hogy tárgyukban nemcsak hogy nagyon is különböznek, hanem sokszor szöges ellentétben vannak egynémely vonatkozásaikban, ugyanis a szent hitbölcselet tárgya maga az isteni igazság, az antik költészeté meg a pogányok istenei és az emberek. Ellentétesek abban is, hogy a teológia semmi olyant nem tételez fel kiindulásként, ami nem igaz; a költészet pedig néhány oly dolgot igaznak tüntet fel, amelyek nagyon is hamisak és tévesek s a keresztény hit ellen valók. De mivel némely kótyagos elméjű a költők ellen hadakozik pusztán azért, mert állításuk szerint meséik idétlenek és semmi közük sincs a valósághoz, és más, e mesés formától eltérő módon kellett volna jelességüket megmutatni és tanításukat a világi néppel közleni, szeretnék még valamelyest fejtegetésem e részében tovább időzni.

Tekintsék hát meg az effélék Dániel, Jezsaiás, Ezékiel meg az Ótestamentom többi prófétájának isteni tollal leírt látomásait, s miket Az mutatott meg, kinek nincs kezdete s vége sem leszen. Nézzék csak meg az Újban az Evangélista látomásait, melyek telvék a hozzáértőknek csodálatos igazsággal; és ha semminő költői mese nincs messzebb a valótól meg a valószerűtől, mint a külső látszatot tekintve némely ponton éppen ezek, vajon megengedhető-e az a nézet, hogy csak a költők mondottak olyan meséket, melyekben semmi gyönyörűség és semmi tanulság nincsen? Most már, anélkül, hogy egy szót is vesztegetnék azokra az ellenvetésekre, amiket a költőkre tesznek, miszerint tanításuk értelmét mesékbe rejtik vagy mese örvén mondják el, akár tovább is haladhatnék; de jól tudván, hogy mialatt ezek hebehurgyán ez állítólagos hibájukért róják meg a költőket, valójában gyanútlanul is ama Szellemet káromolják, ki is az út, az élet és az igazság, úgy vélem, szándékom helyes, ha valamelyest megfelelek nekik.

Nyilvánvaló dolog, hogy minden, amit fáradsággal szerzünk meg magunknak, valamennyire édesebb és jólesőbb, mint amihez gyötrődés és kín nélkül jutunk. Az egyszerű igazság, éppen mert tüstént megértettük, csak kevéssé gyönyörködtet és hat emlékezetünkre. Hogy tehát a fáradsággal megszerzett igazság kedvesebb legyen nekünk, és éppen ezért jobban is megőriz-

zük és ragaszkodjunk hozzá, a költők elrejtik előlünk látszólag ellentétes dolgok mögé; s leplezésként azért írnak nekünk meséket, hogy e mesék költői szépségei azokat is vonzzák, akik egyébként a bölcséleti igazságok és más megszívlelendő tanulságok iránt érzéketlenek maradnának. Mit mondjunk hát ezek után a költőkről? Vajon olyan eszteleneknek kell őket tartanunk, mint amilyen esztelenek éppen azok, akik csak beszélnek, s nem tudják, mi felől ítélnének? Bizonyára nem; sőt műveikben nagyon is mély értelemről tesznek tanúságot, alkotásaik gyümölcseibe rejtve azt, míg ékes és fényes szavuk műveik burkán és lombozatán csillog. De térjünk vissza, ahol elhagytuk.

Mondottam, hogy a hitbölcselet meg a költészet majdnem egyazon dolognak mondható ott, ahol a tárgyuk is ugyanaz; sőt, többet is mondhatok: a teológia nem is egyéb, mint az Isten költészete. Vagy mi más a Szentírás, mint költői lelemény, amikor azt mondja Krisztusról, hogy egyszer oroszlán, másszor bárány vagy valami bogár, hol meg sárkány vagy kőszál, és még sok efféle, amit most elsorolni hosszúra nyúlnék mondókám? Hát nem úgy hangzanak a Megváltó szavai az Evangéliumban, mint valami a közvetlen értelemről elvonatkoztatott beszéd, és amit a gyakrabban használt szóval *allegória*-nak nevezünk? Nyilvánvaló tehát, hogy nemcsak a költészet teológia, hanem a teológia is költészet.

Bizonyos, hogyha az én szavaim egy ilyen nagy dologban kevés hitelt érdemelnének, nem zavarodom meg tőle; higgyenek akkor Aristotelesnek, aki minden nagy dologban a legméltóbb tanúságtévő; ő is megerősíti azt a tételt, hogy a költők voltak az első hitbölcselek. És legyen ez elég ehhez a részhez; most pedig térjünk vissza ígéretemhez, hogy megmutassam, a tudósok között miért csak a költőknek ítélték meg a babérkoszorú tisztességét.

23. A KÖLTŐKNEK ADOMÁNYOZOTT BABÉRKOSZORÚRÓL

Minden nemzetek között, melyek a föld kerekiségén oly nagy számban vannak, úgy vélik, a görögöknek tárta fel először a bölcsélet a maga titkait; e kincsekből vonták el aztán a hadviselés és a kormányzás tudományát és más sok nagyon becses ismeretet, amelyek révén minden más nemzet felett a hír és csodálat fényében ragyogtak. De ama kincsekből ihletett tudásuk egyik legbecsesebb maradványa Solonnak az a százszor szent mondása volt, melyet e művecske homlokára függesztettem; azaz, gondosan vigyáztak arra, hogy a köztársaságuk, mely minden akkori másnál jobban virágzott, egyenesen járjon és két lábon álljon; ezért az ártókat megbüntették, a kiválókat pedig érdemük szerint bőségesen megjutalmazták. Ám az arra érdemeseknek juttatott kitüntetések között a legfőbb ez volt: megkoszorúzni nyilvánosan, és pedig közös egyetértésben, babérfa leveleivel a költőket, nagy fáradalmaik győzedelmes befejezése után és a királyokat is, akik diadalmasan növesztették országuk határait; azon a nézeten voltak, hogy ugyanaz a dicsőség illeti meg azt, akinek kiválósága és ereje által a földi dolgok megőriztetnek és megnövekednek, mint azt, aki az isteni dolgokkal foglalatoskodik. És bár a kitüntetés e fajtáját a görögök találták fel és alkalmazták először, később áthagyományozódott a latinokra, amikor az egész földkerekség dicsősége és minden fegyvere meghajolt a római név előtt; és e szokás, ami a költők megkoszorúzását illeti (bár nagyon ritkán fordul elő), még mindég tart. De hogy az ilyen koszorúzáshoz miért választották éppen a babérfa lombját inkább, mint más fáét, nem lesz talán érdektelen, ha elmondom ezt is.

24. E SZOKÁS EREDETÉRŐL

Vannak, akik azt hiszik, hogy mivel, mint ismeretes is, Daphnét Phoebus szerette és babérfává varázsolta; mivel Phoebus volt az első költő és a költők első gyámolítója, sőt ő maga is, hozzájuk hasonlatosan, versenyek győztese; s végül mivel ama lombok iránti szerelmében lantját és diadalmait ezekből font koszorúkkal díszítette, az emberek ezt példaadásnak tekintették, s következésképp, amit Phoebus elsőnek cselekedett meg, az lett később az ilyen koszorúzások eredete, vagyis hogy mind maiglan az ilyen babérággal illetik a költők és császárok homlokát. Nincs kifogásom e magyarázat ellen, azt sem tagadom, hogy ez valójában nem így lehetett; mindazonáltal nekem más a meggyőződése, ez pedig a következő. Azok, akik a növények jeles tulajdonságait meg azoknak természetét bűvárolják, azt állítják, hogy a babérfa minden egyéb tulajdonsága között van három, mely különösen dicséretes és megjegyezni méltó: egyik az, amint mi magunk is tapasztaljuk, hogy sohasem veszíti el zöldellő színét és lombját; a másik az, hogy ebbe a fába soha nem csap a mennykő, ami semminő más fáról el nem mondható, a harmadik pedig, hogy igen jó illata van, amiről bárki is meggyőződhetik: eleink, akik a kitüntetésnek ezt a fajtáját meghonosították, úgy vélekedtek eme három tulajdonságról, hogy nagyon is jól illenek a költők és a győzedelmes császárok nagy tetteihez. Mert először is, ezeknek a lomboknak örökzöld színe, szerintök, nagyon szépen jelképezi a műveik és tetteik örökkévaló hírét; vagyis, akik e lombokkal koszorúztattak vagy koszorúztatnak meg a jövőben, örökké élni fognak; továbbá, műveiknek olyan ereje, tetteiknek olyan maradandó hatalma van, hogy azokon sem az irigység tüze, sem a mindent megemésztő véghetetlen hosszú idő villáma nem foghat, azokat soha le nem döntheti, valamint ezt a fát sem sújtotta soha égi villám. És végül úgy mondják, a már említettek műveit az idő múlása sem koptathatja kevésbé tetszetőssé és bájossá a késői olvasó vagy hallgató számára, ellenkezőleg e művek mindig frissek és kellemesek maradnak. Így méltán fonták hát a koszorúkat eme lombokból s inkább, mint más fáéból, az ilyen férfiak homlokára, akiknek tettei (abban az értelemben ahogy előadtuk volt) megérdemelték e koszorú jelképes jutalmát. Éppen ezért nem minden ok nélkül vágyott a mi Danténk oly hevesen erre a megtiszteltetésre, vagyis e koszorú oly nagy tetteket és műveket elismerő bizonyágtevésére, mint amilyen azoknak jut osztályrészül, akik méltóvá teszik magukat arra, hogy e koszorúnak kell homlokukat illesznie. De itt az idő, hogy visszatérjünk oda, ahol e fejtegetés kedvéért tárgyunktól elkanyarodtunk.

25. DANTE JELLEME

Költőnkőről, azokon kívül, amit már elmondottunk róla, megjegyezhetjük még, hogy büszke és lobbanékony természetű volt és méltóságára kényes, úgyhogy mikor egyszer egy barátja révén, aki az illetékeseknek tolmácsolta kérését, amelyben az iránt puhatolózott, hogy miként térhetne vissza Firenzébe (mert ez a vágya minden más dolgánál jobban gyötörte), s amire más módot nem találtak azok, akik akkor a köztársaság kormányát kezükben tartották, csak azt az egyetlen, hogy ő egy bizonyos ideig üljön börtönben, majd ezután valamely nyilvános ünnepségen irgalmatosságból a legfőbb templomunknak felajánltassék, következésképp szabad, és minden ítélettől, amit rá távozta után kiszabtak, ment lesz; ez a dolog úgy tűnt fel neki, mint amit bárkivel szemben szokásos és lehet is alkalmazni, ha az illető megbélyegzett és gonosz, de más esetben nem; ezért elfojtva magában legnagyobb vágyát, inkább megmaradt száműzetésben, semmint hogy ilyen módon térjen vissza otthonába. Ó, a te nagylelkűséged dicséretes gögje, mily férfiasan cselekedtél, amikor elfojtottad magadban a hazatérés égő vágyát egy olyan úton-módon, mely annyira méltatlan a bölcsélet kebelén felnevelkedett emberhez!

Hasonlóképpen nagyon önérzetes volt a maga képességeinek megítélésében és megvallásában, ahogy a kortársai tudósítanak is erről, mert sohasem akart kevesebbnek látszani, mint amennyi valójában volt. Ez, a többi között egy nevezetes alkalomkor nagyon is kitűnt, amikor még társaival együtt a köztársaság kormányának élén volt; történt ugyanis, hogy amikor arról lett volna szó, hogy azok érdekében, akik annak idején el voltak nyomva, VIII. Bonifác pápa közbenjárásával, köztársaságunk akkori állapotjának megtámasztására hívják be Fülöpnek, Franciaország királyának testvérét vagy rokonát, kinek neve volt Károly; tanácskozássra gyűltek össze ez ügyet megvitatni ama testület vezető emberei, akikkel ő is együtt tartott, és itt, egyebek között, ez ügyre nézve úgy döntöttek, hogy követséget kell küldeni a pápához, aki akkor Rómában volt; e követséggel való tanácskozás által döntsön az említett pápa, hogy akadályozzák-e meg az említett Károly jövetelét, avagy, de csak egyetértésben az akkor uralkodó városi testülettel, szabad utat engedjenek neki, sőt hívják. És mikor arra került a sor, hogy eldöntsék, ki legyen ennek a követségnek a feje, mindenki azt ajánlotta, hogy legyen Dante. E kívánság hallatán, miután egy ideig elgondolkozott, ezt válaszolta: Ha én megyek, ki marad? Ha én maradok, ki megy? Mintha ő lenne egyedül, aki valamennyiőjük közt a legérdemesebb, és a többi csak általa ér valamit. E válaszát megértették és elfogadták: de hogy aztán mi következett belőle, nem tartozik jelen művecském tárgyához; ezért nem is szólok erről, és tovább haladok.

Ezenkívül ez a hatalmas tehetségű ember igen erős és tűrő volt mindennemű balsorsában, csak egyetlen egy dologban volt nagyon is, nem is tudom, mondjam-é, türelmetlen és ingerült, mégpedig mindig, valahányszor csak a pártviszonyokról volt szó, mivel száműzetésben élt, és sokkalta tovább, mintsem kiválóságához képest ez méltányos lett volna, és bárkinek is elnézhette volna, hogy ezt tudja róla. És éppen mert e tekintetben annyira kérlelhetetlennek és makacsnak mutatkozott, úgy gondolom, valamelyest ki kell térnem erre is, mielőtt továbbhaladnék.

Azt hiszem, csak az Isten igazságtévő haragja engedhette meg, hogy annyi ideje már egész Toscana és Lombardia két pártra szakadjon; ezek egyikét, nem tudom, miből s honnan származó névvel *guelf párt*-nak nevezték és nevezik ma is, a másikat meg *ghibellin*-nek. E két név sokaknak együgyű s botor lelkében oly hatalmasnak és tiszteletreméltónak tűnt, hogy egyesek választott pártjuknak az ellenféltől való megvédése érdekében, nemcsak minden földi

javukat, hanem ha a szükség úgy hozta, életüket is, zúgolódás nélkül feláldozták. E nevekhez való tartozandóság örvén az olasz városok igen sokszor a legsúlyosabb válságokat és fordulatokat voltak kénytelenek elszenvedni; közöttük legtöbbet a mi városunk, amely mind a két pártnak egyaránt feje volt aszerint, amint a polgárok változó hajlandósága magával hozta; mivelhogy Dante őseit mint guelfeket a ghibellinek kétszer is elűzték otthonukból, és hasonlóképpen ő maga is, mint guelf-párti tartotta kezében a firenzei köztársaság gyeplőit: amiből aztán, mint említettük is, kiűzetett, de nem a ghibellinektől, hanem a guelfektől, látván, hogy nem térhet vissza hazájába, annyira megváltozott lelkében és indulatában, hogy senki sem volt nála elszántabb és guelfekre fenekedőbb ghibellin. És amit most legjobban restellek itt elmondani, mikor emlékezetének alázatos szolgája vagyok csak, az volt, hogy egész Romagnában mindenki tudta róla, miszerint minden kis csacsogó nőcske meg apró gyerkőc olyan féktelen haragra gerjeszthette, ha a pártokról lévén szó, a ghibellinekre gúnyos megjegyzést tett, hogy nem szánta kövekkel meghajigálni őket, ha tüstént el nem hallgattak; és ez a keserű harag egészen haláláig élt benne.

Bizony nagyon restellem, hogy egy ilyen nagy ember hírnevét némely hibája felhánytorgatásával beszennyezzem; de a feltárandó dolgok megkezdett rendjében szükség is van erre, mert ha a kevésbé dicséretes dolgairól hallgatok, a már tárgyalt dicséretes tulajdonságairól mondtak hitelét megrontom. Hogy megbocsáttassék ez nekem, őt magát kérem meg, aki talán éppen méltatlankodó tekintettel néz rám az ég túlsó partjáról, mialatt ezeket a sorokat írom.

E csodatévő költőben, akinek oly nagy volt az erénye és tudománya, mint fönnebb kimutattam, a bujaság is igen bő helyet kért magának, s nemcsak fiatalabb éveiben, hanem meglett korában is; e gyarlóságot, mely bár természetes és általános, de szinte néha szükséges rossz is, valójában nemcsak pártolni, de mentegetni sem lehet méltóképpen. Ám ki lehetne a halandó emberek között az az igazságos bíró, aki ezt elítélné? Én semmi esetre sem. Ó, az emberek ingatag állhatatossága és állati étvágya! Mire rá nem vehetnek bennünket a nők, ha akarják, mikor már nem akarva is nagy dolgokat cselekszünk értük? Bájosak, szépek, étvágyuk természetes s annyi mindent megkívánó, hogy az értük gondoskodó férfiak szíve mindég tele lehet gonddal; hogy ez mennyire igaz, talán ne is beszéljünk arról, hogy mit tett meg Juppiter Európáért, Hercules Ioléért és Paris Helenáért; ezeket, mivel költők énekelték meg, sok taplószívű meséknek tartaná; de megmutatkozik ez olyan körülmények közt is, amit már senkinek sem volna tanácsos és illő tagadni. Vajon volt-e egynél is több nő a világon, amikor a mi ősatyánk (nem fogadva meg a parancsot, amit maga az Isten tulajdon szájával adott néki) ennek az egynek is a rábeszélésére hajlott? Bizony nem. És Dávid, annak ellenére, hogy se szeri, se száma nem volt szerelmeinek, alighogy megpillantotta Bethsabét, érte megfledkezett az Istenről és a királyságról, magamagáról és a tisztességről, és előbb házasságtörő, majd embergyilkos lett belőle; és mit kelljen gondolnunk, mit cselekedett volna érte, ha ez a nő kér is tőle valamit? És Salamon, akinek kebelét az Isten fián kívül senki nem érintette, nem hagyta-e el azt, aki őt bölccsé tette, és egy nő kedvéért nem térdepelt-e le és imádta Bálámot. És mit tett Heródes? És annyi más, akiket semmi egyéb nem ragadott el, hanem csak a vágyakozásuk? Ennyi és ilyenek között hát csak megférhet a mi költőnk is, ha tán gyöngéjétől nem is fölmentve, de olyan bűnnel vádoltan, ami miatt szégyenletében nem is kell annyira lehajtani a fejét. És ez most elég legyen, amit szokásairól elmondhattam.

26. DANTE MŰVEIRŐL

Ez a dicső költő több művet írt az ő napjaiban; amelyekről, úgy hiszem, helyénvaló, ha sorjában emlékezünk meg, hogy valamelyik közülük ne testáltassék másra, sem pedig, amit nem ő írt, ne tulajdonítsák neki. A még Beatricéjának halálát sirató korszakában írta meg elsőnek, körülbelül huszonhat éves korában, az általa *Az új élet*-nek címezett kis könyvét; ezek kisebb művek, úgy mint szonettek és canzonék, különb-különb időben és rímesen megírva, csodálatosan szépek; egyes művecskék felett részletesen és sorjában meg vannak írva az okok, amelyek a megírásukra ösztönözték, utánuk pedig a már közölt művek beosztásának magyarázata következik. És bár e művecske miatt érettebb korában nagyon szégyenkezett, hogy megírta vala, mindenképpen, tekintve fiatal korát, nagyon is szép és tetszetős, különösen a köznépeknek.

E mű megírásának utána sok évvel, széjjeltekinthetve a köztársaság kormányának csúcsáról, ahol akkor állott, és látván minden vonatkozásban úgy, ahogyan csak az ilyen helyekről lehet, hogy mi az emberi élet, minők a köznép hibái, hogy mily kevesen vannak, akik ebből kilábolnak s mily kevés tiszteletet érdemlők ezek is, azok pedig, akik megközelítették a tisztségeket, mennyi zűrzavarral vannak teli; és elítélvén az ilyenek törtetését és sokkal inkább javallván az övéit, akiket ezekre méltóbbaknak tartott, lelkében egy fenséges gondolat szülemlett meg, amellyel az volt a szándéka, hogy egyszerre, vagyis ugyanabban a műben, megmutatja a maga jelességét, a legsúlyosabb büntetést méri a vétkekre, az arra érdemeseket a legmagasabb kitüntetésekkel tiszteli meg, magának pedig örök dicsőséget szerez. Éppen ezért, amint már említők is, mindennemű tanulmányai elé helyezvén a költészetet, úgy ítélte leghelyesebbnek, ha költői művet alkot; és sokat tűnődvén még elébb azon, amit majd megírandó lesz, harmincharmadik évében fogott hozzá, hogy valóra váltsa, amit annak előtte kigondolt; vagyis hogy kit-kit érdeme szerint megbüntessen vagy megjutalmazzon, s az emberek életét, különbözőségük szerint, megítélje: amely életet, mivel felismerte, hogy háromfajta lehet, úgymint bűnös vagy a bűnből kiláboló és az erényre törekvő vagy pedig erényes, három könyvben, kezdve a bűnösök megbüntetésén, s végezvén az erényesek megjutalmazásán, csodálatos módon osztotta fel, de egy kötetben, melyet *Színjáték*-nak nevezett el. E három könyv mindegyikét énekekre, mégpedig versbe szedett énekekre osztotta fel, ahogyan világosan láthatjuk is; továbbá a nép nyelvén írta, mégpedig oly nagy művészettel, oly csodálatos rendben s oly szépen is, hogy senki sem akadt még, aki valaminő mozzanatában is igazságosan megróghatta volna. Bármily finom eszközökkel is költötte világra a művét, mindazok, akiknek tehetség adatott annak megértésére, egészében meg is érthetik. De mivel azt látjuk, hogy nagy dolgokat nem lehet rövid idő alatt megérteni, meg kell tudnunk azt is, hogy ily nagy és ily fenségesen kigondolt vállalkozást (amilyen éppen ez a törekvés lehetett, hogy az emberek minden cselekedetét és érdemét költői módon, a nép nyelvén írt rímes versekbe foglalja) nem is lehetett rövid idő alatt végbeinni, különösen annak a férfiúnak, akit a sors oly sok és sokféle, de mindig a gyötrelmektől és keserűségtől megmérgezett szeszélye hányt-vetett, ahogyan fönnebb is kimutattuk éppen, és aki Dante volt; éppen ezért attól kezdve, amely időre fentebb utaltunk, mikor is egy ily roppant munkának készülődött neki, egészen élete utolsó napjáig (bár más műveket is írt közben, ahogy majd szó is lesz róluk) tartott e folytonos fáradalma. Nem lesz tehát érdektelen, ha e helyt megemlékezem néhány kellemetlen zavarról, ami a mű megkezdése és befejezése körül végbement.

Azt akarom elmondani, hogy mialatt a legnagyobb figyelemmel dolgozott e dicsőséges munkán, és már annak, aminek *Pokol* a címe, elejéből hét énekkel elkészült, csodálatos módon elképzelve mindent, s nem ám pogány módra, hanem a legkeresztényibb szellemben

érvényesítve költői tehetségét (amely dolog ezen a címen előtte nem is volt), közbejött száműzetésének súlyos szerencsétlensége vagy menekülése, bárhogya is kelljen azt nevezni, aminek következtében nemcsak ezt, de minden más dolgát is abbahagyva, sorsa felől bizonytalanul bolyongott több esztendőkön által különböző barátaival és urakkal. De mivel nekünk a leghatározottabban kell hinnünk abban, hogy az Isten nem rendel el olyan dolgot, ami ellen a sors végérvényesen fenekedhetnék, mert ha egy időre közbe is ékeli magát, az előírt véget meg nem akadályozhatja, történt, hogy valaki valamilyen néki szükséges iratok után kutatva Dante dolgai közt, melyek bizonyos vasládikában lappangtak, és sebtiben kerültek oly megszentelt helyekre még annak idején, mikor a hálátlan és fűkevesztett csöcselék, mely inkább prédára éhesen, mint igazságos bosszúra szomjasan a házába rontott, ott találta meg az említett Dante szerzette hét éneket, amelyeket, bár nem tudta, mik is lennének ezek, nagy csodálattal olvasott el, s mivel nagyon megtetszettek néki, gondosan és ügyesen bepólyálta őket és elvitte egyik polgártársunknak, neve szerint Dino di messer Lambertucciónak, és megmutatta néki. Dino, ez a nagy műveltségű férfiú, megtekintvén az írást, nem kisebb csodálattal mint az, ki kezébe adta, olvasá el, mivel annyira szép, gondos és díszes stílusban volt megszerkesztve, valamint értelme is oly mélységes, éppen mert a szavak szép burka alatt volt, érzése szerint, elrejtve. Ez észleleteit az írás megtalálójával és hozzájuttatójával együtt latra vetve, de meg következtetve is ama helyből, ahol megtaláltatott, arra a véleményre hajlott, hogy az csak Dante műve lehet. Fájlalván pedig, hogy így félben maradt volt, és még csak sejteni sem tudták, mi végre lesz menendő, ha elkészülhetne vele, egymás között megtanácskozták a dolgot, mindenekelőtt, hogy megtudják, hol is van most Dante, hogy majd elküldhessék néki a megtalált kéziratot, hadd fejezze be, ha lehetséges úgy, ahogy a végét elképzelte. S némi nyomozás után megtudván, hogy Moruello örgrófnál tartózkodik, nem is neki, hanem az örgrófnak írták meg kívánságukat, és elküldötték a hét éneket; miután az örgróf, ez a kiváló és műértő férfiú, elolvasta s magában nagy dicsérettel adózott néki, megmutatta Danténak is, azt kérdezvén tőle, nem tudná-e megmondani, kinek a műve ez? Dante azonnal ráismert, s azt válaszolta, hogy az övé. Akkor az örgróf megkérte, hogy viselje szíves gondját, s a kitűnő kezdetet ne hagyja méltó befejezés nélkül. Annyi bizonyos, mondotta Dante, hogy már azt hittem, dolgaim romjában, a többi könyvemmel együtt ez is elpusztult, s mivel ebben a hiedelemben voltam, de meg mert a száműzetésem okozta tömérdek bajom a roppant elképzelésem, amit e tervemről annak idején alkottam, szinte teljesen elfeledtette velem, le is mondtam róla; most azonban, hogy a szerencse ily váratlanul visszaadta nékem, és hogy önnek is kedvére tehessek, meg fogom kísérelni, hogy emlékezetembe idézzem eredeti tervemet, és folytatni fogom művem, ahogy az isteni kegyelem ezt nékem megadja. S miután, bizonyosan nem minden fáradság nélkül, valamelyes idő teltén az elröppent képzeletet ismét megragadta, így folytatta:

Ott kezdem el, folytatva, hogy mi ketten...

amiből, aki jól megfigyeli, nyilvánvalóan következtethet a félbeszakított mű folytatására.

Ismét nekifogott tehát nagyszerű munkájának Dante, és talán nem egészen úgy, mint sokan gondolják, vagyis nem minden megszakítás nélkül, végbe is vitte, hiszen igen gyakran, néha hónapokra, sőt néha évekre félbe kellett hagynia, anélkül, hogy közben egy sort is tudott volna belőle írni; s nem is tudott úgy iparkodni vele, hogy mielőtt a halála elérte volna, az egészet nyilvánosságra hozza. Az volt a szokása, hogy midőn hat vagy nyolc, vagy ennél több vagy kevesebb énekkel elkészült, ezeket, mielőtt még valakinek is megmutatta volna, onnan, ahol történetesen tartózkodott, Cane della Scala úrnak küldötte el, akit minden más embernél jobban becsült; s csak miután ez látta, csak akkor készített róla másolatot annak, aki megkérte erre. Ily módon az utolsó tizenhárom ének híján valamennyit elküldötte volt; bár ezeket is elkészítette, mégsem küldötte el; az történt ugyanis, hogy Dante, anélkül, hogy ezekről bármi

emlékeztető nyomot hagyott volna, meghalt. Keresték is, akik utána maradtak, a fiai és a tanítványai többször is és hosszú hónapokig mindenféle más írása között, ha talán bevégezte-e valamiképpen a művét, de semmi más módon nem lelték a hiányzó énekeket, s emiatt minden barátja bánatos-haragos is volt, hogy Isten nem tudott legalább annyi időt adnia neki itt a földön, hogy művének azt a kicsinyke kis hátralévő részét befejezhette volna, s mivel csakugyan nem is találták meg, a sok kereséstől elfáradva, kétségbeesetten le is mondtak reményükről.

Iacopo és Piero, Dante fiai, mindegyikük jó verselő, neki is láttak már, néhány barátuk rábeszélésére, hogy, amennyire tőlük telik, befejezzék az atyai művet, s ne maradjon csonka; mikor aztán Iacopónak, aki a másikinál jobban buzgólkodott ezen, csodálatos látomása volt, amit nemcsak valami ostoba képzelgésből talált ki, mivel a látomás azt is megmutatta neki, hogy hol lappang a tizenhárom ének, ami még az isteni *Színjáték*-ból hiányzott, de ők nem tudták megtalálni.

Ezt egy derék ravennai férfiú, neve szerint Piero Giardino, mesélte el, ki sokáig Dante tanítványa volt, hogy nyolc hónappal mesterének halála után, egy éjszakán, nem messze attól az órától, amit mi hajnali derengésnek nevezünk, házába jött a fent említett Iacopo, s azt mondotta neki, hogy azon az éjszakán, nem sokkal azelőtt, álmában atyját, Dantét, látta, ragyogó, fehér ruhában, s arcán olyan sugárzást, aminőt sohasem látott, amint feléje jött; s mintha azt kérdezte volna tőle, hogy él-e, mire azt válaszolta volna, hogy igen, él, de az igaz életet éli, s nem a miénket. S mivel mintha még azt is kérdezte volna tőle, hogy befejezte-e művét, mielőtt elment volna amaz igaz életbe, s ha befejezte, hol van, ami még hibázik belőle, s ők nem tudtak sehogy se rátalálni. Erre mintha másodszor is megszólalt volna, s azt felelte: „Igen, befejeztem.” S aztán mintha megfogta volna a kezét, s elvezette abba a szobába, ahol hálni szokott, míg ebben az életben élt; és megérintvén egy részen, így szólott: „Itt van az, amit annyira kerestetek.” És mikor ezt kimondta, abban a pillanatban álma is meg Dante is egyszerre eltűnt. Ezért a zavarásért mentegetőzött, mondván, csak azért tette, mert nem tudta türtőztetni magát, hogy mennél előbb hozzá jöjjön és elmondja neki, mit látott, s hogy együtt menjenek megkeresni a neki megjelzett helyen (mert ezt jól emlékezetébe véste), s nézzék meg együtt, hogy vajon igazi szellem szól-e hozzá, avagy csak csalfa káprázat volt-e az egész. Ezért aztán, bár még jócskán éjszaka volt, mind a ketten felkerekedtek, a megjelölt helyre mentek, s ott a falon egy odasimuló gyékény takarót találtak, óvatosan felhajtották, s a falban egy kis vakablakocskát láttak meg, melyet azelőtt senki sem vett észre, sőt nem is tudták, hogy egyáltalában van-e ott valami, s ebben találtak néhány írást, valamennyit a fal nedvessége miatt megpenészedve, s már közel ahhoz, hogy elkorhadjanak, ha még sokáig ott rekednek; ezeket a penésztől gyöngéden megtisztogatván, elolvasták, s látták, hogy az a tizenhárom ének, amit ők annyira kerestek. Erre nagy örömkben újra leírták, s amint a szerző szokása volt, elébb Cane úrnak küldötték el, aztán, ahogy illett, szépen a csonka mű végére illesztették. Így lett teljes a sok éven át írt munka.

Sokan, s közöttük néhány igen okos férfiú is, legfőképpen, ezt a kérdést bolygatják: hogy van az, hogy Dante, tudományáért oly ünnepelt férfiú, ez oly nagyszabású, fenséges eszméjű és nevezetes könyvét, amilyen a *Színjáték*, miért inkább a firenzeiek nyelvjárásában, és nem latinul írta meg, mint az előtte járó költők szokták. Erre a kérdésre több lehetséges magyarázat közül csak a két legfontosabbal szükséges, hogy feleljek. Ezeknek az elseje az, hogy így általánosabb hasznára legyen a polgártársainak és minden más olaszoknak; jól tudta, hogyha latinul írja meg, mint a régi költők előtte tették, csak az irodalmilag művelteknek lett volna hasznára, ha pedig a nép nyelvén szól, oly művet alkot, amilyen azelőtt még soha nem volt, mert az irodalomértő is megértheti, ám megmutatván nyelvünk szépségét és a művészetre való kiváló alkalmasságát, még az olyan együgyűeknek is tanulságos és gyönyörködtető műveket

adott, akiket pedig eleddig mindenki elhanyagolt. A másik oka, ami erre indította, ez lehetett: látván, hogy manapság a szabad művészeteket teljesen elhanyagolják, s különösen a fejedelmek s más hatalmas emberek, akiknek az ilyen költői munkákat ajánlani szokás, s következésképp Vergilius isteni műveit, meg sok más egykor ünnepelt költőkéit is nemcsak hogy kevésre becsülik, hanem igen sokan közülök meg is vetik, hiába kezdte volt meg így, tárgya magasztos eszméjéhez méltón, hogy:

*Ultima regna canam, fluido contermina mundo,
Spiritus quae lata patent, quae praemia solvunt
Pro meritis cuicumque suis, etc.*

abbahagyta; s azt képzelte, hogy hiába dugja a kenyérhajat azoknak a szájába, akiket még cseccsel etetnek, s modern érzékletességhez és érthetőséghez alkalmazkodó stílusban kezdte újra a művét és írta tovább a nép nyelvén.

E *Színjáték*-nak nevezett könyvét állítólag három igen kiváló olasz férfiúnak ajánlotta, mégpedig a hármas beosztása szerint, mindegyiknek a megfelelő részt, eképpen: az első részt, vagyis a Pokolt, Ugucione della Faggiuolának, aki akkor Toscanában Pisa csodálatos és dicsőséges ura volt; a második részt, vagyis a Purgatóriumot, Moruello Malaspina örgrófnak; a harmadik részt, vagyis a Paradicsomot, Szicília királyának, III. Frigyesnek. Egyesek ezzel szemben azt állítják, hogy az egészet Cane della Scala úrnak ajánlotta; hogy melyik e kettő közül az igazság, erre vonatkozólag nincsen semmilyen támpontunk, s egyebet nem tehetünk, mint hogy önkényesen magyarázzatjuk, még egyéb urakat is szóba hozva; egyébként ez annyira nem fontos dolog, hogy semminő ünnepieskedő kutatást meg nem érdemel.

Ez a kiváló szerző VII. Henrik császár jövedelekor ugyancsak írt egy művet latin prózában, amelynek *Monarchia* a címe; ez, a három kérdés szerint, amit benne taglal, három részre oszlik. Az elsőben közérthető módon vitázva és világi elveket hangoztatva azt bizonyítja be, hogy e földön való jóléthez szükséges, hogy császár legyen; ez az első kérdés. A másodikban történelmi érvekkel igazolja magát, azt mutatja meg, hogy Róma joggal szerezte meg a császári nevezetét: ez a második kérdés. A harmadikban hitbölcséleti érvekkel bizonyítja be, hogy a császár tekintélye közvetlenül az Istentől származik, s nem valamely földi helytartója közvetítésével, amint a papi tudósok, úgy látszik, állítják; és ez a harmadik kérdés. Ezt a könyvet, több évvel a szerző halála után, Beltrando del Poggetto bíboros úr, mint a pápa lombardiai követe, abban az időben, mikor XXII. János pápa ült a trónon, kárhoztatta és olvasását megtiltotta. Oka pedig ennek az volt, hogy mikor Bajor Lajos herceg, Germania választófejedelmétől Róma királyának választatott és megkoronáztatására Rómába ment, az említett János pápa akarata ellenére, Rómában, minden egyházi rendelkezéssel szembeszállva egy minorita szerzetest, neve szerint Piero della Corvara barátot, pápává tett s ezenkívül sok bíborost és püspököt nevezett ki; aztán ugyanitt ezzel a pápával megkoronáztatta magát. S mivel később a tekintélyével és hatáskörével kapcsolatos sok kérdésben kétely merült fel, ő és az udvara, erre a könyvre rábukkanva, császári jogkörének és magamagának védelmére sok, eme könyvben felsorakoztatott érvet felhasznált; ezért aztán ez a könyv, amelyről addig alig tudtak valamit, igen híres lett. De miután az említett Lajos visszatért Germaniába, s a környezete, különösen a papi emberek, elvesztették lábuk alól a talajt és szétszóródtak, az említett bíboros, nem lévén senki, aki ez ellen felszólalt volna, a fent írt könyvet, mint ahogy az eretnek tanításokat tartalmazókat szokás, nyilvános megégetésre ítélte. S ehhez hasonlóan azt is meg akarta cselekedni, hogy a szerző csontjait az örök gyaláznak dobja és emlékezetét a szelekbe szétszórja, ha e makacs szándéknak nem szegződött volna szembe egy kiváló és nemes firenzei lovag, neve szerint Pino della Tosa, aki akkor éppen Bolognában volt, ahol a

dolog végrehajtásáról szó volt, Ostagio de Polenta úrral együtt, mert mind a ketten elég hatalommal rendelkeztek az említett bíborossal szemben.

Ezenkívül az említett Dante írt még két nagyon szép *Eclogá*-t is, amelyeket, válaszképpen bizonyos verseire Giovanni del Virgilio mesternek, kiről fentebb már meg is emlékeztem, ajánlott és küldött el. És írt még egy *Comentó*-t is, prózában és firenzei nyelven, három terjedelmesebb canzonéjáról, bár úgy látszik, hogy mikor e művét elkezdte, szándéka volt valamennyiről írni, s mindet megmagyarázni, de aztán, akár mert megváltoztatta szándékát, akár mert nem volt már reá elég ideje, e háromnál többet nem magyarázott meg, vagy legalábbis nem tudunk róla; ezt a művét *Convivio*-nak nevezte el; nagyon szép és dicséretes kis munka.

Azután, már élete vége felé, latin prózában szerkesztett még egy kis könyvecskét, amelyet *De vulgari Eloquentiá*-nak nevezett el; ebben az volt a szándéka, hogy azoknak, akik ilyen vállalkozásra szánják el magukat, megtanítsa, miként kell verselni; és bár úgy látszik, mintha az említett könyvecskét négy szakaszra lett volna szándéka felosztani, vagy mert közbejött halála ebben megakadályozta, vagy pedig a többi rész elveszett, belőle csupán csak két rész maradt fenn. Ez a kitűnő költő írt még számos *epistolá*-t is, latinul, prózában, amelyekből nagyon sok megvan. Sok terjedelmes verset írt, sok szonettet és ballátát, szerelmiéket és tanító célzatúakat egyaránt, azokon kívül, amelyek *Az új élet*-ben foglaltatnak; ezekről nem tartom fontosnak különösebb módon megemlékezni jelen művecskémben.

Eme műveinek megírásában tölté ez az igen jeles férfiú életének azt a kevés idejét, amit szerelmes sóhajaitól, részvéttől terhes könnyeitől, családi és hivatalos gondjaitól és irigy sorsa többnémű hányattatásai közepette el tudott rabolni: az Istennek és az embereknek sokkalta tetszőbb munkás élet volt ez, semmint a csalások, fondorlatok, hazugságok, rablások és árulások, amikben az emberek nagy része manapság veszkődik, hogy különböző utakon egyazon célra törjön, vagyis hogy meggazdagodjék, mintha bizony minden jó, minden, ami tisztas és minden boldogság ebben rejlenek. Ó, ostoba elmék! Az órának egyetlen rövidke kis percenetje, mikor az esendő testből a lélek kiszáll, mindezeket a kárhozatos fáradozásaitokat semmivé teszi, és az idő, mely mindeneket megemészt, azon nyomban eltörli a gazdag emlékezetét, vagy ha egy darabig meg is kíméli, csak szégyenét őrzi meg; a mi költőnkre bizonyosan nem ilyen jövőendő vár, sőt, ahogy a harci eszközökön látjuk, hogy mennél hosszabb ideig használják őket, csak annál jobban megfényesednek, ugyanez lesz az ő nevével is, mert minél jobban megforgatja majd az idő, annál ragyogóbbá lesz. Ezért hát törje magát kedvére, aki csak akarja, hiú vágyaiban, nekünk legyen elég, hogy hagyjuk meg ezt neki, s nem rójuk meg azért se, hiszen úgysem értené meg feddő szavunkat, amiért irigy tehetetlenségében a nagyramenendő erényesbe mar belé folyton.

27. ÖSSZEFOGLALÁS

Elmondottam nagyjából, mi volt az eredete, mik a tanulmányai, élete és szokásai s milyen műveket alkotott ez a tündöklő férfiú, Dante Alighieri, a híres költő; s eme dolgokkal együtt néhány mást is érintettem, elkalandozva itt-ott az eredeti tervemtől, persze ahogy már ezt nekem minden kegyek ajándékozója megengedte. Tudom jól, hogy nagyon sokan ezt jobban és tetszetősebben meg tudták volna tenni; de mindenki azt teszi, amit tud, több nem telhetik tőle. S különben is még az, hogy én írtam ezt meg, ahogy tudtam, nem foszt meg senkit attól a lehetőségtől, hogy azt hihesse magáról, jobban írná meg, mint ahogy én elvégeztem a munkámat; sőt talán, ha némely részben tévedtem volna, legalább anyagot és okot hagyok örökbe másnak, hogy írja meg hát ő az igazat a mi Danténkról, kiről mind ez ideig, úgy látom, még senki sem mondotta el, ami jobbat tud. Munkám azonban még nem ért véget. Egyik kis részt, ami felől ígéretet is tettem a munkám eleje tájt, meg kell még világítanom, vagyis költőnk anyjának álmát, amikor vele volt áldott és látta őt; erről, amilyen röviden tudok és lehet, szeretnék még kimagyarázkodni, aztán véget vetek fejtegetésemnek.

28. MÉG EGYSZER DANTE ÉDESANYJA ÁLMÁRÓL

Ez a kedves asszony tehát, mikor már áldott állapotban volt, álmot látott, mintha egy nagyon magas babérfa alatt állott volna, s mintha egy kristálytisza forrás mellett egy fiút szült volna, akiről fentebb beszéltem, s ez nagyon rövid idő alatt, csak a babérfából hulló bogyókkal táplálkozván és a forrás vizéből oltván szomját, nagy pásztorrá cseperedett, s nagyon áhítozott annak a babérfának a lombjára, ami alatt állott; s amint ácsingózott érte, úgy tűnt fel az asszonynak, mintha elesett volna, s nagy hirtelen páva lett belőle. Ezen az asszony úgy elcsodálkozott, hogy felriadt, s az édes álom, amit imént látott, elröppent.

29. AZ ÁLOM MAGYARÁZATA

Az isteni jóság, amely *ab aeterno*, valamint a jelent, a jövőt is előre látja, időnként a maga nagylelkűségétől indítatva, úgy irányítja a nagy mindenség természetét, hogy a halandók között soha nem tapasztalt hatásáról tegyen tanúságot, aminek eljövételét valami jelben vagy álomban vagy más milyen módon előre jelzi nekünk, hogy már ebből is megtudhassuk, hogy a legfőbb tudás a mindeneket teremtő természet Urában van: így jelezte előre, ha jól megvizsgáljuk a dolgot, a költő jövételét is, erre a világra. És vajon kire bízhatta volna jobban ezt a látomást, aki oly nagy szeretettel látta és őrizte meg lelkében, mint éppen arra, aki az eljövendő anyjának jelöltetett meg, sőt már anyja is volt? Bizonyos, hogy senkinek sem mutathatta meg méltóbban, megmutatta hát neki. Amit pedig megmutatott, már fönnebb írtakban ismertettem, de hogy mit jelentsen, élesebben kell szemügyre vennünk. Tehát az asszony úgy látta álmában, mintha egy főgyermeket szült volna, s valóban így is lett a látott álmoképre nem sok időre. De hogy mit jelent a magas babérfa, amely alatt megszülte őt, azt kell előbb megvizsgálunk.

A csillagjósoknak meg igen sok természetbölcselelőnek is az a véleménye, hogy a magasabb rendű testek ereje és befolyása hozza létre és táplálja az alacsonyabb rendűeket, és ha az isteni kegyelem valami megfellebbezhetetlen módon nyilvánított közbelépése meg nem akadályozza, irányítják is őket. Éppen ezért, ha megfigyeljük, minő, a többiekénél alkalmasint magasabb rendű és hatalmasabb égitest emelkedik éppen a látóhatár fölé abban az órában, amikor valaki megszületik, a közhit szerint bizonyosak lehetünk felőle, hogy e mindennél hatalmasabb égitest, sőt annak egyes belső tulajdonságai határozzák meg majd teljesen az újszülött sorsát. Éppen ezért a babérfa, amely alatt az asszony állott, amikor a mi Danténkat a világra szülte, úgy gondolom, az ég jövőt jelző felfedezései szerint, tekintetbe véve a csillagok állását születése pillanatában, azt jelentette, hogy már akkor megmutatkozott, mily nagy tehetség és költői ékesszólás fogja jellemezni őt. E két tulajdonságot jelenti tehát a babérfa, Phoebus fája, amelynek lombjával a költőket szokás megkoszorúzni, amint már fönnebb erről bőségesen szóltam.

A bogyókat, amelyeket a megszületett gyermek magához vett táplálékul, az égnek a már említett rendelkezésből eredően, az abból természetszerűleg következő eredménynek értelmezem; ezek pedig a költői művek és a bennök rejlő tanítások, amely könyvekből és tanításokból a mi Danténk a legnagyobb mértékben táplálkozott, illetve tanult.

A tiszta vízű forrást, amelyből az álom szerint ivott, semmi másnak nem magyarázhatom, minthogy nyilván úgy értelmezendő, miszerint ez a bölcelet erkölcsi és természeti tanításának bősége; mert valamint a víz a föld gyomrában rejtőző bőségből fakad, ugyanígy ezek a tanítások a bizonyító észokok bőségéből (melyeket földi bőségeknek is nevezhetnék) erednek, és egyúttal létük oka is: ezeknek híján, ahogy a magunkhoz vett táplálék sem tud ivás nélkül elrendeződni és megemésztődni, elménkben semmiféle tudomány sem képes talpra állni és megerősödni, hacsak a filozófia alapigazságai nem rendszerezik és támasztják alá. Így, lám, világos a fejtegetésünk, mikor azt mondjuk, hogy ő a tiszta vízzel vagyis a filozófiával rendezte el a gyomrában, azaz elméjében a bogyókat, amikkel táplálkozott, vagyis a költészetet, amelyet (mint már említettem) a legnagyobb buzgalommal tanulmányozott.

Az, hogy tüstént pásztorrá lett, szellemének kiváltságát példázza, ugyanis hamarosan lett azzá és olyanná, mint aki rövid idő alatt képes elsajátítani tanulással mindazt, ami alkalmassá tette, hogy pásztorrá váljék, vagyis az arra szoruló lelki istápolójává. Amint mindenki könnyen megértheti, két fajta pásztor van: egyik a szó testi értelmében pásztor, a másik meg

lelki pásztor. Az előbbieket szintén kétfélek, az egyik az, akit a legáltalánosabb értelemben nevezünk pásztoroknak, vagyis bárányok, juhok, ökrök s akármi más állat őrizőjének; a másikat pedig a családtyúk, akiknek kötelességük táplálni, őrizni és irányítani a fiakat, szolgák, és más rájuk bízott jobbágyság nyájait. A lelki pásztorok ismét kétfélek lehetnek, ezeknek elseje az, aki az élők lelkeit táplálja az Isten igéjével; ilyenek a prelátusok, a prédikátorok, a papok, akiknek őrizetére vannak bízva, valakiknek esendő lelke a mindenkinek elrendelt földi kormányzat alatt van: a másik fajta lelki pásztorok meg azok, akik a legjobb tudásuk és tudományuk szerint, akár úgy, hogy olvassák ama költőket, kik már nincsenek, vagy pedig úgy, hogy ők maguk írnak arról, ami nézetük szerint nincs még világosan kifejezve, vagy éppen megmagyarázatlan maradt, s így tanítják és táplálják a hallgatók vagy olvasók lelkét és elméjét; ezeket általában doktoroknak hívják, bármily tárgykörben is tevékenykednek. Az effajta pásztorok sorába nőtt hamarosan, vagyis nagyon rövid idő alatt a mi költőnk. És hogy ez mennyire igaz, nem szólva most egyéb műveiről, tekintsük meg a *Színjáték*-át, amely szövegének édességével és szépségével táplálja nemcsak a férfiakat, hanem a gyermekeket és a nőket is; és csodálatos finomságának mélységes értelmével, mely fátylának alatta rejlik, mivel egyik-másik tanítását homályban hagyta, a magasabb elméket is táplálja és lelki épülésükre van.

Hogy pedig annyira ácsingózott e lombok felé, amelyek gyümölcséből táplálkozott, semmi mást nem jelent, mint olthatatlan vágyát (amint fönnebb is mondtuk) a babérkoszorúra; amit nem egyébért áhít az ember, minthogy munkálkodásának gyümölcsét, jutalmát várja. S mialatt e lombokra oly forrón áhítozott, úgy mondja az álom, elzuhan; ez az elzuhanás semmi más nem lehet, mint ami mindnyájunk osztályrésze, úgyhogy utána fel nem állhatunk többé, vagyis a halál; s ez (ha még jól emlékezik rá az olvasó, amit fönnebb erről mondtunk) előbb és akkor tört rá, amikor még mindig kívánta ezt a megtiszteltetést.

Az álom látója a következőkben még azt mondja, hogy fia mintha felkeltében páva lett volna; e változáson nyilván a jövőjét kell értenünk, mely ugyan a többi művét is illeti, de legfőképpen a *Színjáték*-ára vonatkozik, amely ítéletem szerint, jelképes értelmében nagyszerűen illik a pávára, ha az egyiknek és a másiknak a tulajdonságait egybevetjük és megvizsgáljuk. A pávának, tudnivaló, egyéb tulajdonságai között van négy, ami nevezetes és általánosan ismert. Az első az, hogy angyali szárnya van és száz szem van rajta; a második az, hogy lába közönséges, járása pedig csendes; a harmadik az, hogy hangját rettenetes hallani; a negyedik és utolsó, hogy húsa illatos és romolhatatlan. Eme négy tulajdonság teljességgel jellemzi a mi költőnk *Színjáték*-át is; de mivel ezek sorrendjét az említettem felsorolásban ügyesen nem lehet követni, amint kapóra jön egyik vagy másik, úgy fogom egyenként taglalni őket, s kezdem az utolsóval.

Állítom, hogy a mi *Színjáték*-unk értelme hasonlatos a páva húzához, azért mert az akár erkölcsi, akár teológiai vonatkozású, bárminek is nevezed, aszerint, hogy a könyv mely része tetszik neked leginkább, maga az egyszeri és változhatatlan igazság, amely nemcsak hogy meg nem romolhat, hanem mentől jobban áhítoznak rá, annál inkább kívántatja meg romolhatatlan kellemének és édességének illatát azzal, aki olvassa. Erre nézve sok példát idézhetnék, ha jelen tárgyam megengedné; ezért nélkül, hogy egyet is felemlítenék, azoknak hagyom ezek megkeresését, akik értenek hozzá és jól értik szavamat. Angyali tollazat fedi, amint mondtam, ezt a húst; nem azért mondom angyalinak, mintha tudnám, hogy milyen is az, s egyáltalán, hogy van-e nekik tolluk, de mert az emberek ruházatával vetve őket össze e szempontból és hallomásom szerint is az angyalok repülnek, úgy gondolom, mégiscsak kell lennie szárnyuknak; nem ismervén viszont a madarak között szebbet, különösebbet, mint a páva, s egynek sem olyan tollát, mint amilyen ezé, úgy képzelem, hogy nekik ilyenféle szárnyuknak kell lennie; s ezért amazok, vagyis a pávák, s nem pedig ezek, vagyis az angyalok

kapták a másiktól a tolluk nevét, hiszen az angyal nyilván nemesebb madár, mint a páva. Ezeken a tollakon értem tehát, melyek e testet borítják, a különös történetnek a szépségét, mely a *Színjáték* betűinek színén villog és cseng; ugyanis az, hogy alászáll a Pokolba s ott látja e birodalom furcsa színterét, a lakóinak különböző sorsát; az, hogy a Purgatórium hegyére megy és ott hallja a panaszos sírását azoknak, akik reménykednek, hogy szentekké lehetnek; s aztán a Paradicsomba jut s látja a megdicsőültek elmondhatatlan ragyogását: olyan szép és olyan különös történet, amelyet még senki nem gondolt el és el nem mesélt; s az, hogy száz éneke van osztva, amelyek éppoly gondosan és az egyes részek tárgyához illően vannak elrendezve, mint ahogy a páva tollán az egyes szemek a színeket és a változatokat szabályozzák. Tehát helyes az összevetés, hogy a mi pávánkat angyali tollak díszítik.

Hasonlóképpen helyes az összevetés, ha látjuk, hogy e pávának a lába közönséges és járása csöndes: e dolgok is nagyszerűen illenek a mi szerzőnk *Színjáték*-ához; éppen mert amint az egész test súlya szinte a lábakon nyugszik, ugyanígy *prima facie* nyilvánvaló, hogy minden írott mű az elbeszélés mimódján áll meg, és a népi nyelv, amelyen a *Színjáték* minden íz-rostja szabályosan megtámaszkodik, a magas szárnyalású és mesterségbeli irodalmi latin stílushoz képest, melyet minden más poéta használ, közönséges, bár ez is sokkal szebb, mint a többieké, és a mai tudásszomjhoz inkább illőbb. A csöndes járás jelenti a stílus alázatos szerénységét, ami a commediákban szükségképpen megkívántatik, ahogy ezt tudják is azok, akik tisztában vannak azzal, hogy mit kell commedián érteni.

Végezetül említettem azt is, hogy a páva hangja rettentő; ez a hang, bár a mi költőnk szavainak édessége és lágy zengése már az első pillanatra feltűnik, aki csak egy kicsit a velejükbe lát, tévedés nélkül és nagyon helyesen hasonlítja hozzá. Avagy ki kiált rettenetesebben, mint ő, amikor a legkeserűbb epébe mártott tollal és módon bünteti az elevenek sokféle bűneit, az elköltözöttékét pedig kárhozatukban ostromozza? Vagy mily hang rettenetesebb, mint a feddő kiáltó szava valaki olyan felé, aki fél lábbal a bűn ösvényére lépett? Bizonyosan semmilyen más. A költő egyszerre rémiszti meg a jókat látomásaival és keseríti el a gonoszokat; éppen ezért amennyire ilyen hatása van, annyiban rettentőnek lehet e hangot nevezni. Következésképpen, a mondottakat összefogva, nyilvánvalónak látszik, hogy az, ki életében pásztor vala, halálában páva lett, úgy, amint az édesanyának az álma, hihetőleg isteni sugallatra, ezt előre meg is jelentette.

Tudom, hogy a mi költőnk anyjának ezt az álmát igen felületesen magyaráztam meg; mégpedig több okból. Először is talán mert tehetségemből, ami ily nagy dolog kellő megvilágításához szükséges, nem futja; aztán, feltéve, hogy mégis meg tudnék felelni neki, eredeti szándékom sem tűri; végül pedig, ha tehetségem is elegendő lenne hozzá, meg tárgyam természete is megengedné, mégiscsak jobb, ha nem mondtam többet, mint amit mondtam; így legalább a nálam tehetségesebbeknek és buzgóbbaknak is maradt mit mondaniok. Ezért hát amit mondtam, legyen nekem, mint illik is, elég, s ha mi hibáznék belőle, maradjon annak a gondja és buzgalma, aki utánam jő.

30. BÚCSÚTANULSÁG

Kis bárkám megérkezett a kikötőbe, amely felé orrát irányozta a túlsó partról; és bár az útja rövid volt, és a tenger, amelyen átbarázdált, csekély és csendes, mégis, amiért akadálytalanul jöhetett, hálát kell adnom Annak, aki szerencsés szelet lehelt vitorlámra; akinek azzal az alázattal, áhítattal és fiúi szeretettel, ami legnagyobb csak tőlem kitelik, s ami nem is lehet oly nagy, mint illő volna, hálát is adok, dicsérve az ő nevét és hatalmát mindörökké.

.oOo.